

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**СУЧАСНИЙ СТАН ТА НАПРЯМИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ
ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ**

ДОВБЕНКО СВЯТОСЛАВ ІВАНОВИЧ

Студент гр. СЗм-21

Тернопіль - 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯН	7
1.1. Теоретичні домінанти пенсійного забезпечення громадян	7
1.2. Пенсія як базова компонента системи пенсійного забезпечення громадян в Україні	13
Висновки до розділу 1	19
РОЗДІЛ 2. ПРАГМАТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ	20
2.1. Державна солідарна система пенсійного забезпечення українців: функціонально-аналітичний аспект	20
2.2. Оцінювання перспектив упровадження обов'язкової накопичувальної складової пенсійного забезпечення громадян в Україні	28
2.3. Прагматика недержавного пенсійного забезпечення українців у сучасних реаліях	34
Висновки до розділу 2	40
РОЗДІЛ 3. ВЕКТОРИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ	41
Висновки до розділу 3	47
ВИСНОВКИ	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	51

ВСТУП

Актуальність теми. Система пенсійного забезпечення громадян у будь-якій країні світу відіграє домінуючу роль при забезпеченні осіб похилого віку фінансовими коштами та засобами для існування. Однак змушені констатувати, що в Україні ця система є вкрай недосконалою насамперед через надзвичайно низький рівень пенсійних виплат, що їх отримує переважна більшість літніх українців. Значно ускладнюють й до того несприятливу ситуацію негативні демографічні та економічні тенденції в суспільстві, з-поміж яких збільшення середньої тривалості життя українців, зменшення частки осіб працездатного віку, які загрожують стабільності вітчизняної системи пенсійного забезпечення громадян в Україні.

Безумовно, значно поглибило означену проблематику і повномасштабне російське вторгнення на територію незалежної України. Відтак відсутність дієвих та ефективних заходів щодо удосконалення основних напрямів пенсійного страхування людей похилого віку у перспективі може спровокувати значно серйозні за своїми масштабами і наслідками соціально-економічні проблеми, й передусім для нинішнього працездатного населення в Україні. Тож переконані, що означена проблематика є надзвичайно актуальною, вкрай гострою і досить своєчасною та потребує негайного вирішення.

Проблемам удосконалення чинної вітчизняної системи пенсійного забезпечення громадян та основним напрямам її реформування присвячений потужний науковий доробок українських науковців та фахівців-практиків, з-поміж яких: В. Бикова, С. Бурденюк, В. Виговська, Т. Дідковська, Я. Дробот, В. Жихарева, К. Жирій, Т. Козак, Н. Липко, М. Марич, Ю. Мохова, М. Пархоменко, М. Паршикова, О. Петрушка, О. Піщуліна, Г. Писаревська, Н. Писаренко, І. Приймак, О. Сокуренько, Н. Сташкевич, Т. Хромих, О. Чеберяко, Л. Шалієвська, А. Шупер.

Проте слід констатувати, що подекуди у працях українських дослідників система пенсійного забезпечення громадян досліджується дещо

несистемно, а іноді й відособлено від базових процесів та основних трендів, що відбуваються у національній економіці, зокрема і в період повномасштабного російського вторгнення. Це значною мірою обумовлює певну обмеженість наукового дослідження. Також надзвичайно актуальними і недостатньо вивченими в Україні все ще залишаються питання запровадження другого обов'язкового накопичувального рівня вітчизняної системи пенсійного забезпечення громадян.

Тож вагома науково-теоретична і практична значимість, а також гостра актуальність окреслених проблем зумовили вибір теми дослідження, її мету та постановку і вирішення основних завдань.

Мета і завдання дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є аналіз чинної практики функціонування системи пенсійного забезпечення громадян в Україні та формування на його основі практичних рекомендацій стосовно її реформування в складних умовах нинішньої повномасштабної війни.

Для досягнення заявленої у кваліфікаційній роботі мети були поставлені і вирішені такі основні завдання:

- обґрунтувати науково-теоретичну сутність пенсійного забезпечення громадян;
- охарактеризувати роль пенсії як базової складової у системі пенсійного забезпечення громадян в Україні;
- дослідити функціонально-аналітичний зріз функціонування державної солідарної системи пенсійного забезпечення українців;
- оцінити перспективи запровадження другого обов'язкового накопичувального рівня пенсійного забезпечення громадян в сучасних умовах;
- проаналізувати прагматику та сучасні тренди недержавного пенсійного забезпечення українців у нинішніх воєнних реаліях;
- сформулювати рекомендації стосовно реформування системи пенсійного забезпечення громадян в умовах соціально-економічних та військово-політичних ризиків в Україні.

Об'єктом дослідження є система пенсійного забезпечення громадян.

Предметом дослідження є науково-теоретичні і прагматичні аспекти реформування системи пенсійного забезпечення українців з урахуванням внутрішніх та зовнішніх викликів і загроз.

Методи дослідження. Науково-теоретичну та методичну базу дослідження становлять основоположні наукові здобутки сучасної фінансової теорії і практики, чинна нормативно-правова база, спектр наукових публікацій вітчизняних та зарубіжних вчених у галузі пенсійного забезпечення громадян. При підготовці кваліфікаційної роботи були застосовані різноманітні методи наукового дослідження, з-поміж яких: методи теоретичного узагальнення й системного аналізу (у процесі дослідження і поглиблення розуміння його понятійно-категорійного апарату), методи статистичного аналізу (у процесі дослідження, порівняння і підсумкового оцінюванні чинної практики функціонування усіх трьох рівнів вітчизняної системи пенсійного забезпечення громадян), метод теоретичного моделювання (при обґрунтуванні напрямів реформування системи пенсійного забезпечення українців в умовах неспровокованої повномасштабної російської агресії).

Інформаційну базу кваліфікаційної роботи становлять: законодавчі та нормативно-правові акти України, наукові праці знаних вітчизняних та зарубіжних вчених, матеріали ОЕСР, звітні аналітичні дані й інфографіка Пенсійного фонду України, статистичні матеріали Національного банку України, інформаційно-аналітичні дані стосовно діяльності вітчизняних недержавних пенсійних фондів, матеріали експертної спільноти та публікації міжнародних фінансових організацій, ресурси, що перебувають у вільному доступі в мережі Інтернет за тематикою проведеного дослідження.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у поглибленні науково-теоретичних засад пенсійного забезпечення громадян в Україні та обґрунтуванні на їх основі практичних рекомендацій стосовно основних

векторів реформування такої системи в умовах різного роду соціально-економічних і військово-політичних ризиків.

Практичне значення результатів кваліфікаційної роботи полягає у формулюванні рекомендацій органам державної влади та управління стосовно пропонованих напрямів удосконалення чинної системи пенсійного забезпечення громадян в Україні.

1 Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків і списку використаних джерел. Основний текст роботи викладено на 50 сторінках. Робота містить 4 таблиці та 15 рисунків. Список використаних джерел налічує 64 найменування на 8 сторінках.

3 Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження на тему «Прагматика формування доходів і видатків Пенсійного фонду України в умовах воєнного стану» пройшли апробацію на XXI Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів і молодих вчених «Фіскальна політика України в умовах євроінтеграційних процесів» (м. Тернопіль, 24 травня 2024 року), а на тему «Ризики недонадходження коштів до соціальних позабюджетних фондів в умовах повномасштабної війни» були апробовані на Десятих ювілейних Всеукраїнських наукових читаннях пам'яті С. І. Юрія (м. Тернопіль, 12 листопада 2024 року).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯН

1.1. Теоретичні засади пенсійного забезпечення громадян

Реформування та подальший розвиток пенсійного забезпечення громадян в Україні продовжує залишатися актуальною, але від того не менш важливою проблемою, що потребує невідкладної уваги і рішучих заходів з боку відповідних урядових структур та українського суспільства загалом, позаяк саме гарантування гідних пенсійних виплат людям похилого віку має надзвичайно вагоме значення не лише безпосередньо для їх фінансової підтримки, але і забезпечення стабільного соціально-економічного становища в державі зокрема. Проте чинна практика доводить, нинішній вітчизняній системі пенсійного забезпечення громадян властива низка проблем та недоліків, з-поміж яких: фінансова нестабільність, нестача фінансування і дефіцитність системи пенсійного забезпечення людей похилого віку; низка демографічних викликів; низький рівень пенсій у лівової частки українських пенсіонерів; а також недоліки та організаційно-інституційні прогалини в управлінні публічними соціальними фондами, що теж спричиняє серйозні труднощі у фінансуванні пенсійних виплат.

Відтак з метою окреслення основних напрямів подолання вищезазначених вад та недоліків вважаємо за необхідне спершу дослідити теоретичні засади функціонування системи пенсійного забезпечення загалом та окремих її складових зокрема.

Насамперед варто акцентувати, що у Конституції України [25] закріплене беззаперечне право кожного громадянина чи громадянки на гідний соціальний захист у старості, що гарантує їм відповідні види соціального забезпечення, важливим і безспірним з-поміж яких є право на

пенсійне забезпечення, котре передбачає право кожного українця чи українки на отримання гідного забезпечення: при настанні похилого віку; у разі втрати ним свого годувальника; у випадку повної чи часткової непрацездатності (тобто настання інвалідності); а також у випадку безробіття, що настало з незалежних від конкретного громадянина чи громадянки причин).

На переконання української дослідниці Т. Дідковської, пенсійне забезпечення є системою «комплексних організаційно-правових заходів, метою яких є задоволення життєвих потреб шляхом здійснення грошових виплат громадянам, які мають право на їх отримання, а також гарантування пенсіонерам здійснення свого права, державний захист та охорону їхніх прав» [10; 11]. Однак, на нашу думку, це визначення є надто узагальненим, неконкретним, позаяк характеризує гарантування громадянам їхнього права на отримання різнопланових і різноманітних виплат, не акцентуючи увагу безпосередньо на особливостях пенсійного забезпечення.

Вітчизняна науковиця Т. Кравчук під пенсійним забезпеченням розуміє «форму матеріального забезпечення фізичних осіб – суб'єктів як загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, так і недержавного пенсійного забезпечення у вигляді пенсій та соціальних послуг, які формуються за рахунок страхових внесків, що сплачуються за кошти юридичних та/або фізичних осіб, державного й місцевого бюджетів, цільових фондів, та акумулюються на банківських рахунках Пенсійного і Накопичувального фондів, недержавних пенсійних фондів, банківських установ» [27]. Проте зазначимо, що при дослідженні поняття «пенсійне забезпечення» первинним і водночас базовим аспектом є безпосередньо сам процес отримання пенсії, а не різного роду соціальні послуги, котрі уже є похідними від пенсій.

Доволі чітким і ґрунтовним вважаємо визначення пенсійного забезпечення, дане А. Казанчан, як «виду соціального забезпечення населення, який пов'язаний із виплатою щомісячних і, як правило, довічних грошових виплат – пенсій – непрацездатним громадянам у зв'язку з

настанням певних найбільш несприятливих соціальних обставин – старості, інвалідності, втрати годувальника та інших, передбачених чинним законодавством» [17, с. 145]. У ньому авторка акцентує на пенсійному забезпеченні як складовій чинної системи соціального забезпечення громадян.

Пенсійне забезпечення, на думку Г. Писаревської, є перманентним «процесом фінансової підтримки осіб, безпосередньо пов'язаним з їхньою трудовою діяльністю, що визначається розміром пенсії, стажем та умовами праці» [48, с. 198]. Тобто, пенсійне забезпечення, за авторкою, фактично охоплює такі основні складові: «управління пенсійними внесками та фінансовими ресурсами, забезпечення їх достатності та стабільності; розроблення та впровадження законодавчих та регуляторних актів, які регулюють пенсійну систему; надання послуг та консультацій громадянам щодо пенсійного забезпечення та їх прав; моніторинг та аналіз ефективності пенсійної системи та її реформування за потреби» [48, с. 198].

А під системою пенсійного забезпечення вітчизняні науковці здебільшого мають на увазі «сукупність правових і фінансових відносин та організаційних заходів, спрямованих на зниження рівня бідності та надання громадянам матеріального забезпечення в старості, у разі постійної втрати доходу внаслідок втрати працездатності» [32] або ж «систему, яка надає матеріальне забезпечення у вигляді пенсій певній категорії непрацюючих громадян і спрямована на зниження рівня бідності через її позитивний вплив на такі соціальні ризики, як старість, інвалідність та втрата працездатності» [23].

На думку Ю. Гуцалової, пенсійне забезпечення є «сукупністю інститутів (організацій і правил) та механізмів їх взаємодії, що акумулюють кошти через оподаткування (розподільний) та страхування (нагромаджувальний), амортизують наслідки прогнозованих соціальних ризиків (зміна матеріального становища працюючих та інших категорій громадян внаслідок настання старості, інвалідності, втрати годувальника) у

відповідності до визначених соціальних технологій та національних правил, які мінімізують наслідки зміни матеріального становища» [8, с. 90]. Також авторка наводить і специфічні ознаки пенсійного забезпечення, котрі вирізняють його з-поміж інших видів соціального забезпечення громадян. Зокрема, пенсійне забезпечення: «здійснюється у разі досягнення пенсійного віку, настання інвалідності, втрати годувальника, вислуги років та в інших випадках, передбачених законодавством; надається регулярно у встановлені законом строки у грошовій формі; розмір забезпечення залежить від розміру заробітної плати, тривалості страхового стажу або вислуги років; фінансується за рахунок спеціально створених фондів (Пенсійного фонду, соціального страхування від нещасних випадків, недержавних пенсійних фондів) або Державного бюджету; законодавство чітко передбачає коло осіб, які мають право на пенсійне забезпечення; метою призначення пенсійного забезпечення є задоволення життєвих потреб особи, яка втратила основні джерела засобів до існування» [8, с. 90].

Цікаво, що в окремих країнах світу до пенсійного забезпечення відносять також й «неформальну фінансову і нефінансову підтримку людей похилого віку в межах родини або громади» [60], що значною мірою має свою логіку і сенс, адже пенсійну підтримку людей похилого віку не можна покладати лише на державу; сім'я чи близьке оточення теж мають долучатися до цього процесу.

Тож і не дивно, що за кордоном пенсійне забезпечення громадян представлене низкою різноманітних інститутів, з-поміж котрих: «державне соціальне забезпечення; обов'язкове соціальне страхування; особисте добровільне пенсійне страхування; накопичувальні пенсійні програми; пенсійні плани з встановленим розміром внесків; пенсійні плани з встановленим розміром допомоги тощо» [62, с. 8].

Відтак, підводячи короткий огляд наукової літератури, можемо констатувати, що пенсійне забезпечення громадян можна трактувати як у вузькому, так і широкому значенні. У вузькому розумінні під цим поняттям

слід мати на увазі процес отримання особами похилого віку низки різноманітних пенсійних виплат. У широкому розумінні під ним варто розуміти накопичення певної суми коштів (тобто здійснення періодичних пенсійних внесків) задля отримання у майбутньому періодичних (зазвичай щомісячних) грошових виплат (тобто пенсії). Фактично пенсійне забезпечення можемо вважати базовою гарантією для осіб працездатного та непрацездатного віку, які в силу незалежних від них обставин (скажімо, похилий вік, стан здоров'я та ін.) не мають змоги отримувати необхідний для більш-менш гідного прожиття рівень доходу.

Варто зазначити, що вітчизняна пенсійна система офіційно нині складається із трьох основних рівнів (табл. 1.1):

Таблиця 1.1

Коротка характеристика структурних елементів системи пенсійного забезпечення громадян в Україні [45]

Рівень	Вид	Принцип дії	Суб'єкти
Солідарна система	Державне забезпечення	На основі сплаченого ЄСВ (від підприємств, ФОПів) і пенсійних зборів (за послуги мобільного зв'язку (7,5%), при купівлі нерухомості (1% від вартості угоди))	Пенсійний фонд України
Накопичувальна система	Обов'язкова накопичувальна	Роботодавці перераховуватимуть кошти із зарплат працівників на індивідуальні пенсійні рахунки. Ці кошти зростатимуть завдяки інвестиційному прибутку	Обрані недержавні пенсійні фонди та накопичувальні фонди
Недержавне пенсійне забезпечення	Добровільна накопичувальна	Учасники фондів, їхні сім'ї та/чи роботодавці роблять добровільні внески на індивідуальні пенсійні рахунки учасника в НПФ. Ці кошти зростатимуть завдяки інвестиційному прибутку	Недержавні пенсійні фонди, страхові організації, банківські установи

1-й рівень – це солідарна пенсійна система, за якої працюючі громадяни фінансують виплату пенсій нинішнім пенсіонерам, сплачуючи так званий «єдиний соціальний внесок» (ЄСВ); при цьому пенсійні кошти на індивідуальних пенсійних рахунках громадян не накопичуються. Учасником

33 цього рівня пенсійної системи є Пенсійний фонд України, доходи якого формуються в основному за рахунок надходжень ЄСВ у розмірі 22% від фонду оплати праці та дотацій із державного бюджету України;

40 2-й рівень – це обов'язкова накопичувальна система, до якої із заробітної плати кожного працівника додатково перераховуватимуться кошти на обов'язковий недержавний пенсійний рахунок у одному із обраних урядом недержавних пенсійних або ж накопичувальних фондів. Накопичені на індивідуальному рахунку кошти призначатимуться лише для майбутніх пенсійних виплат власника такого рахунку. Учасниками цього рівня будуть недержавні пенсійні чи накопичувальні фонди. Заощадження формуватимуться із обов'язкових пенсійних внесків й інвестиційного доходу, з яких працівник отримуватиме майбутню пенсію (станом майже на кінець 2024 року цей рівень в Україні так і не запроваджений, хоча спроби зробити це були, однак вони не увінчалися успіхом);

3-й рівень – це добровільна накопичувальна система, у якій громадяни чи їхні роботодавці або ж родичі добровільно перераховують внески на особистий пенсійний рахунок у недержавному пенсійному фонді. Заощадження формуватимуться із обов'язкових пенсійних внесків й інвестиційного доходу, з яких учасник отримуватиме майбутню пенсію.

Відтак основними ознаками пенсійного забезпечення громадян є такі: «реалізовується не за будь-яких життєвих обставин, що потребують соціальної підтримки, а лише у визначених випадках – утримання непрацездатних осіб через вік або у зв'язку із станом здоров'я, яке перешкоджає виконанню трудової діяльності; надається у встановлені строки у грошовій формі довічно; залежить від розміру заробітної плати, тривалості страхового стажу, вислуги років чи здійснюваних накопичень; фінансується за рахунок спеціально створених як державних, так і недержавних фондів (Пенсійного фонду, Накопичувального фонду, недержавних пенсійних фондів); перерозподіляє доходи від активного працездатного населення на

користь покоління пенсіонерів, які є кінцевими споживачами; законом чи договором визначаються особи, які мають право на отримання пенсії» [62].

А з-поміж базових принципів, на яких ґрунтується функціонування системи пенсійного забезпечення громадян, виокремимо: принцип гарантування соціального захисту людям похилого віку; принцип обов'язковості пенсійного забезпечення літніх осіб; принцип імперативності та регулювання з боку держави; принцип справедливості і рівності в пенсійному забезпеченні громадян; а також принцип фінансової стабільності у наданні відповідних послуг.

1.2. Пенсія як базова компонента системи пенсійного забезпечення громадян в Україні

У сучасних надзвичайно складних соціально-економічних і військово-політичних умовах, в яких перебуває Україна, одним із важливих джерел доходів наших співгромадян продовжують залишатися соціальні трансферти, «які домогосподарства одержують у грошовій формі для забезпечення потреб, що виникли у зв'язку з певними подіями або обставинами (наприклад хворобою, безробіттям, виходом на пенсію, житловими умовами, здобуттям освіти або сімейними обставинами)» [20, с. 126]. З-поміж таких трансфертів вагоме місце посідають пенсії. Тож детальніше проаналізуємо сутність цього поняття та виокремимо його роль у системі фінансової підтримки людей похилого віку в Україні.

Насамперед зазначимо, що поняття «пенсія» у сучасному його розумінні («pension» з латинської дослівно перекладається як «виплата») вперше на практиці було застосоване у справах рахункової палати Парижу, яким позначалися щорічні виплати на користь знатних королівських осіб та тодішніх чиновників.

Нині ж під пенсією загалом розуміють «грошове забезпечення, що видається громадянам, звичайно щомісячно, у становлених законом випадках (в разі старості, інвалідності і т. ін.), а також гроші, одержувані в рахунок такого забезпечення» [4, с. 898].

Іноді дослідники визначають пенсію як різновид безоплатної фінансової допомоги непрацездатним особам. Проте ми переконані, що пенсію не доцільно вважати безоплатною допомогою у її класичному розумінні, позаяк попередньо громадянин, будучи ще у працездатному віці, або ж його працедавець перераховували пенсійні внески згідно чинного законодавства. Скажімо, внески до 1-го рівня солідарної пенсійної системи нині здійснюють підприємства-роботодавці і фізичні особи-підприємці, котрі сплачують ЄСВ до Пенсійного фонду України, а внески до 3-го рівня накопичувальної пенсійної системи сплачує безпосередньо сам працівник чи його родичі або ж його роботодавець. Тому маємо усі підстави стверджувати, що пенсія за своєю економічною сутністю є фактично відкладеними у минулому накопиченнями, виплата котрих здійснюється на умовах нинішнього чинного законодавства.

Також вважаємо, що трактування пенсії з її прив'язкою безпосередньо до віку особи теж є доволі дискусійним, позаяк окремі види пенсій призначаються незалежно від віку особи, що на неї претендує (наприклад, пенсії по інвалідності чи втраті годувальника).

1 При цьому ми абсолютно погоджуємося із твердженням, що важливою складовою системи пенсійного забезпечення громадян, звісно ж, є їхній пенсійний вік, який чинне законодавство класифікує на: «1) загальний пенсійний вік (60 років для жінок та для чоловіків) – Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»; 2) пільговий пенсійний вік (50 для жінок та 55 для чоловіків) – Закон України «Про пенсійне забезпечення»; 3) спеціальний пенсійний вік (60 для жінок, 62 для чоловіків) – Закон України «Про наукову та науково-технічну діяльність»; 4) пенсійний вік пов'язаний тісно із вислугою років для окремих категорій

громадян – Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»; 5) гнучкий пенсійний вік: особа сама обирає пенсійний вік, з якого може розпочатися виплата пенсії – Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» [62, с. 16].

Водночас слід акцентувати, що для отримання пенсії одного лише досягнення пенсійного віку не достатньо, позаяк особі для цього потрібно мати ще й відповідні: трудовий стаж (тривалість роботи у певних сферах і галузях; застосовується виключно у солідарній системі) і страховий стаж (час, за котрий особа щомісячно сплачувала внески до ПФУ; застосовується як у солідарній, так і накопичувальній пенсійних системах).

Безперечно, істотно переважаюча частина українців отримують свою пенсію із класичної і уже доволі традиційної солідарної системи, адже другий обов'язковий накопичувальний рівень, незважаючи на постійні спроби різних вітчизняних урядів її запустити, так і донині не запрацював, а третій добровільний накопичувальний рівень все ще не користується великою популярністю серед населення.

Сьогодні в Україні із солідарної системи виплачують такі види пенсій:

«за віком – призначається за наявності у людини необхідного страхового стажу (від 15 років до 31 року) після досягнення передбаченого законом віку (60 років, 63 роки, 65 років);

по інвалідності – призначається в разі настання інвалідності. Причина, група, час настання інвалідності, строк, на який вона встановлюється, визначаються органом медико-соціальної експертизи;

у зв'язку з втратою годувальника – призначається непрацездатним членам сім'ї померлого годувальника, які були на його утриманні. Дітям пенсія у зв'язку з втратою годувальника призначається незалежно від факту перебування на утриманні;

за вислугу років – призначається окремим категоріям громадян, зайнятих на роботах, виконання яких призводить до втрати професійної працездатності.

Особі, яка має одночасно право на різні види пенсії, призначається один із цих видів пенсії за її вибором» [5].

Структуру пенсійних виплат в Україні за їх основними видами у 2021 і 2024 роках подано на рис. 1.1

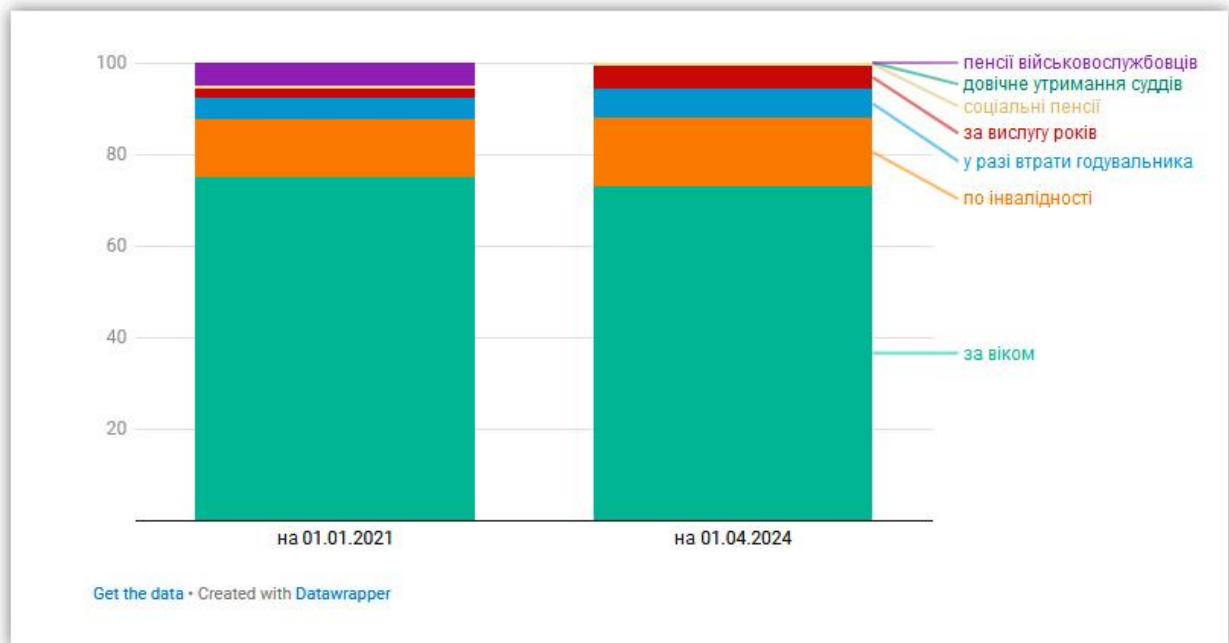

Рис. 1.1. Структура пенсійних виплат в Україні за їх основними видами у 2021 і 2024 роках [55]

Як свідчать дані рис. 1.1, левову частку в структурі пенсійних виплат абсолютно очікувано посідає пенсія за віком. Однак у 2024 році значно зросла питома вага пенсій по інвалідності, у разі втрати годувальника та за вислугу років, що пов'язуємо із повномасштабною війною в Україні, позаяк саме внаслідок воєнних дій стрімко зростає інвалідність серед військових та, звісно ж, на жаль є і бойові втрати особового складу. При цьому ПФУ не наводить інформації про пенсії військовослужбовцям (що певним чином можна пояснити необхідністю збереження державної таємниці у цій сфері в період дії воєнного стану), проте можемо припустити, що ці пенсії ймовірно включені до пенсій за вислугу років і по інвалідності.

Загалом із 10,26 млн пенсіонерів станом на 01.07.2024 року, яких, до речі, у цьому році «поменшало на рекордні 250 тисяч осіб. Наразі майже 4,5

мільйона пенсіонерів отримують пенсії менше 4 тисяч гривень. Варто зазначити, що більше половини цих пенсіонерів отримують виплати нижчі за 3 тисячі гривень. Водночас частка пенсіонерів з пенсіями менше 4000 гривень скоротилася з 51% до 43,5% за перше півріччя 2024 року. 1,2 мільйони громадян отримують середню пенсію понад 10 тис гривень» [1] (рис. 1.2). Зокрема: 2682526 осіб (або 26,1%) отримують пенсію до 3000 грн. і її середній розмір складає 2762,99 грн.; 1 777 635 осіб (або 17,3%) – від 3001 до 4000 грн. і її середній розмір 3546,82 грн.; 1 997 551 особа (або 18,6%) – від 4001 до 5000 грн. і її середній розмір 4415,16 грн.; 2614 542 особи (25,5%) – від 5001 до 10000 грн. і її середній розмір 6854,13 грн.; 1281468 осіб (або 12,5%) – більше 10000 грн. і її середній розмір становить 15326,88 грн.

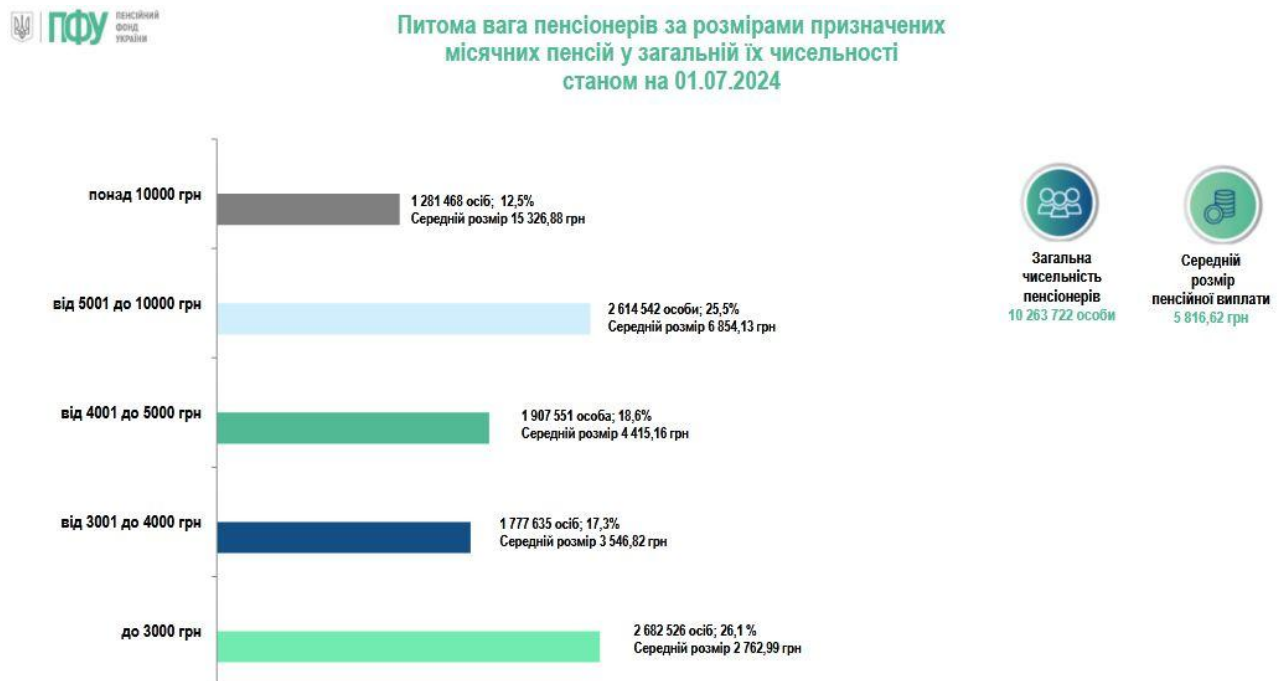

Рис. 1.2. Частка пенсіонерів за розмірами призначених пенсій у їх загальній чисельності станом на 01.07.2024 року [53]

Причому в Україні середня пенсія у 2024 році зросла «завдяки індексаціям, проведеним у березні, та складає 5816 гривень. Це на 8% більше, ніж минулоріч. Найвища середня пенсія у Києві – 7940,27 гривень, що на 36,5% більше за середню по країні. Найменшу середню пенсію

отримують пенсійери Тернопільської області: 4436,41 гривень – це на 24% менше за середню по Україні» (рис. 1.3, 1.4).

Середня пенсія в Україні

Станом на 1 липня 2024 року

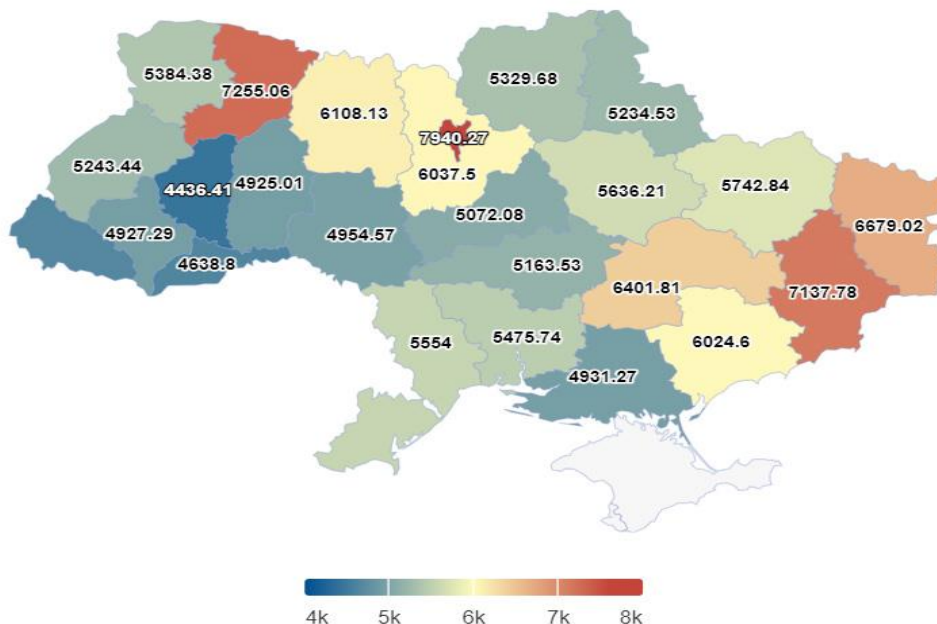

Рис. 1.3. Розміри середньої пенсії в Україні за регіонами станом на 01.07.2024 року [1]

Середній розмір призначеної пенсійної виплати станом на 01.07.2024 (в розрізі регіонів), грн

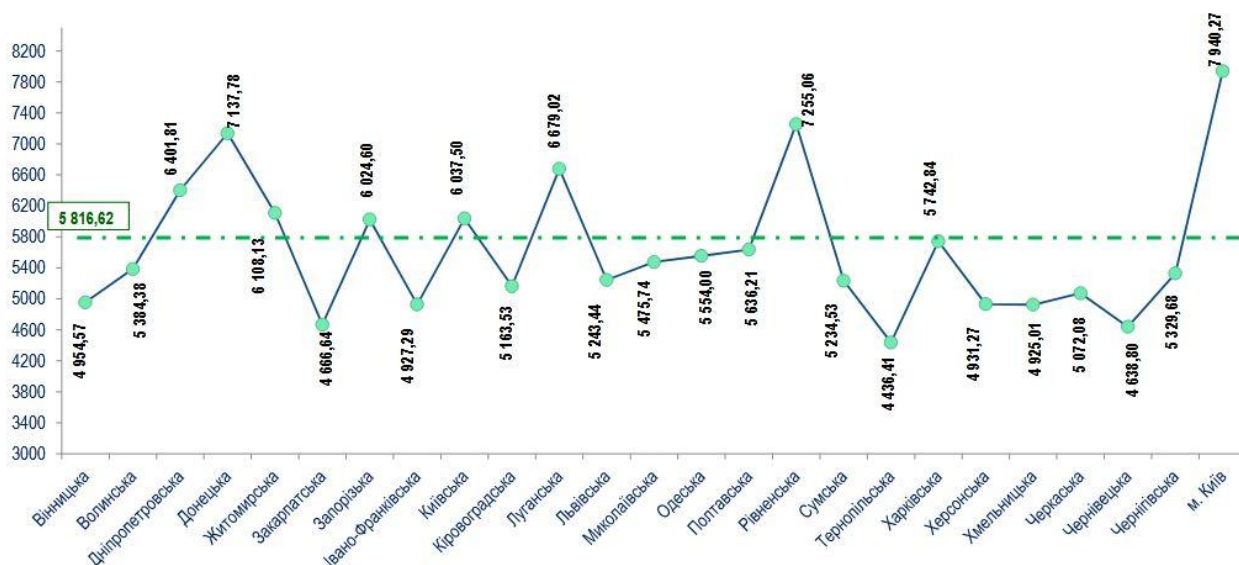

Рис. 1.4. Відхилення розмірів призначених пенсій у регіонах від середньої по Україні станом на 01.07.2024 року [53]

Тобто, маємо підстави стверджувати, що розподіл пенсій по території України має доволі нерівномірний характер, адже співвідношення мінімальної пенсії (4436,4 грн) до максимальної (7940, 27 грн) складає 3503,9 грн або 55,9%. На наш погляд, така різниця є надто великою, незважаючи на низку об'єктивних та суб'єктивних чинників, які це явище спричиняють. Та і сам розмір середньої пенсії в Україні не можемо вважати гідним, зважаючи на бажання країни бути членом ЄС, де пенсійні виплати є значно вищими.

Насамкінець зазначимо, означена проблематика потребуватиме свого вирішення найближчим часом, адже пенсійне забезпечення громадян в Україні залишається важливим індикатором суспільного добробуту загалом.

Висновки до розділу 1

Чинна нині система пенсійного забезпечення громадян в Україні формально складається із трьох базових рівнів, зокрема: обов'язкової солідарної і обов'язкової накопичувальної (яка, на жаль, все ще не запрацювала в Україні) систем і системи добровільного недержавного пенсійного забезпечення громадян, яка не набула все ж такої популярності з-поміж українців, як це має місце за кордоном.

Лева частка наших співвітчизників традиційно отримує пенсію за звичною солідарною системою, яка включає такі види пенсій: пенсію за віком; пенсію по інвалідності (зокрема і у випадку каліцтва, не пов'язаного із роботою, та інвалідності з дитинства); пенсію у зв'язку із втратою годувальника.

Дослідження довело, що розподіл пенсій по території України має доволі нерівномірний характер, та і розміри таких пенсійних виплат потребують підвищення, зважаючи на бажання України у найближчому майбутньому стати членом ЄС.

РОЗДІЛ 2

ПРАГМАТИКА ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯН В УКРАЇНІ

2.1. Державна солідарна система пенсійного забезпечення українців: функціонально-аналітичний аспект

Безумовно, повномасштабне російська агресія на території України спричинила низку катастрофічних за своїм впливом наслідків як на функціонування фінансової системи країни загалом, так і системи пенсійного забезпечення українців зокрема. Тож, зважаючи на те, що «фінансова діяльність, управління фінансовими ресурсами розглядаються через призму оптимізації, раціонального маневрування грошовими потоками» [19, с. 37], проаналізуємо основні тенденції, що мають місце у функціонуванні державної солідарної системи та дослідимо сучасні тренди наповнення бюджету ПФУ в умовах нинішніх загроз та викликів воєнного часу. Тим паче, саме «найбільш важливим видом загальнообов'язкового державного соціального страхування є пенсійне» [59, с. 282].

Принагідно зазначимо, що солідарна пенсійна система є домінуючою у більшості країн світу. До прикладу, «в Швеції 16% зарплати працівника відраховують до пенсійних зобов'язань, 2,5% – йдуть на приватний пенсійний рахунок. У Польщі є обов'язкові пенсійні внески (19,5% фонду оплати праці відраховують в пенсійний фонд), а також існують приватні пенсійні фонди. У Єгипті, Туреччині та Ірані пенсію починають платити з настанням пенсійного віку, але при наявності необхідного трудового стажу. У Китаї державні пенсії платять тільки колишнім державним службовцям, інші роблять внески із зарплати в пенсійний фонд» [63].

Насамперед варто констатувати, що станом на 01.07.2024 року у Пенсійному фонді України перебувало на обліку «10,3 млн пенсіонерів, з яких 2,7 млн – працюючі пенсіонери» [16] (рис. 2.1).

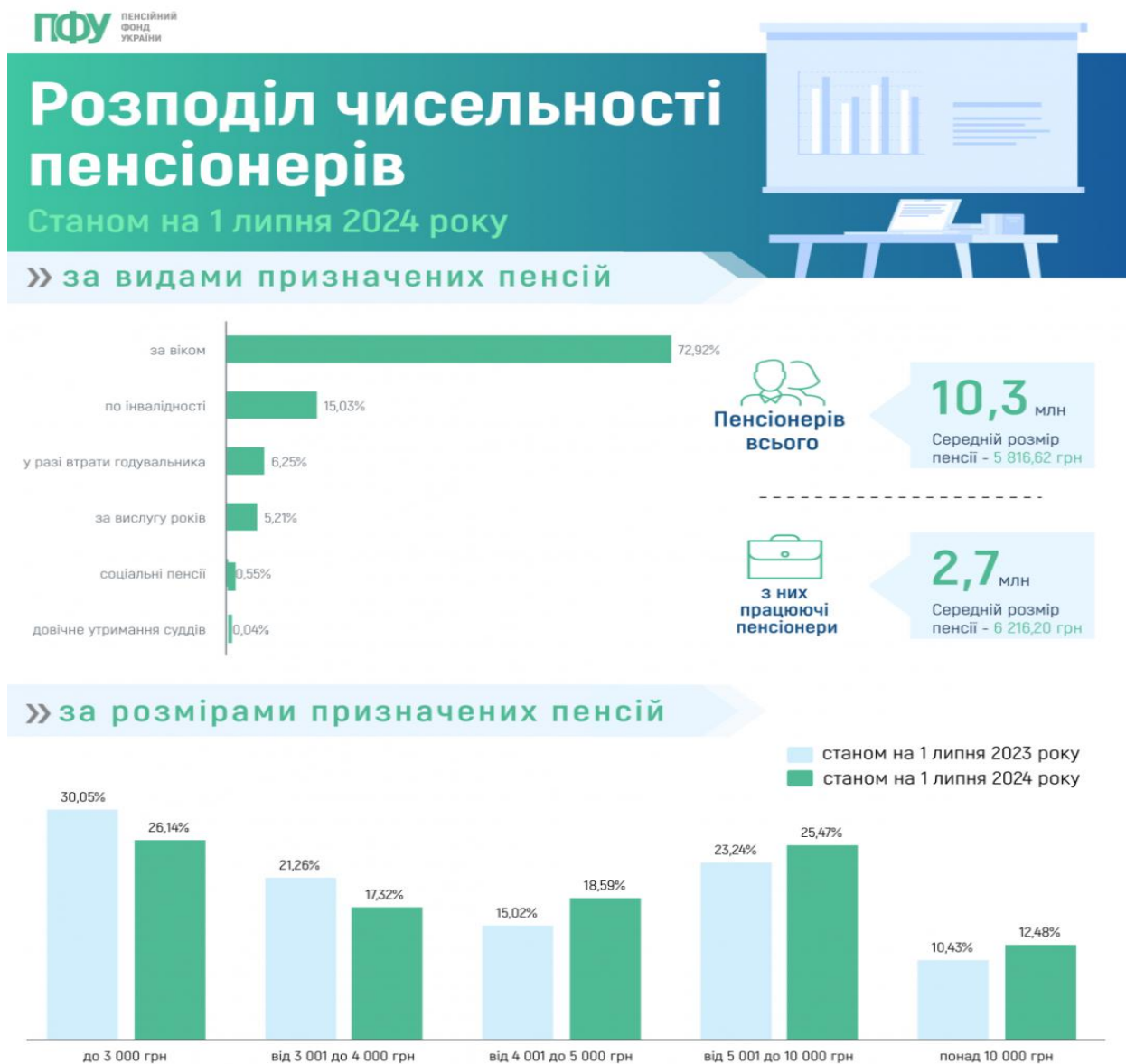

Рис. 2.1. Розподіл чисельності пенсіонерів України за видами та розмірами призначених пенсій станом на 1 липня 2024 року [16]

Стосовно розподілу чисельності українських пенсіонерів за видами пенсій зазначимо, що найбільше їх призначено: у зв'язку із досягненням особою пенсійного віку – 72,92%; по інвалідності – 15,03%; у разі втрати годувальника – 6,25%; за вислугу років – 5,21%; соціальні пенсії – 0,55%; довічне утримання суддів – 0,04%. Важливим є і те, що із загальної кількості пенсіонерів (10,3 млн осіб із середнім розміром пенсії у 5816,62 грн), 2,7 млн осіб працює, отримуючи одночасно пенсію у розмірі 6216,20 грн., що у нинішніх ситуації є непоганим доповненням до особистого бюджету.

Також проведене порівняння пенсій за розмірами (станом на 01.07.2023 року до 01.07.2024 року) свідчить, що питома вага пенсій розміром до 3000 грн. у 2024 році зменшились на 3,91% (з 30,05% до 26,14%), а від 3001 до 4000 грн – на 3,94% (з 21,26% до 17,32%), що можемо вважати позитивною тенденцією. Стосовно збільшення питомої ваги пенсій слід констатувати, що це явище характерне для пенсій розміром: від 4001 до 5000 грн., вони зросли на 3,57% (з 15,02% до 18,59%); від 5001 до 10000 грн. – на 2,23% (з 23,24% до 25,47%); понад 10000 грн – на 2,05% (з 10,43% до 12,48%). Таке зростання, на нашу думку, обумовлено насамперед індексацією пенсій, яка здійснюється у березні кожного року (причому і в надзвичайно складних умовах воєнного стану також). Однак слід зазначити, що на 2025 рік вітчизняні урядовці оголосили про «замороження» базових соціальних стандартів, а відтак це, скоріш за все, стосуватиметься і непроведення індексації та неосучаснення чинних пенсійних виплат.

Водночас, змушені констатувати про певний дисонанс, що має місце у вітчизняній пенсійній системі, а саме: незважаючи на постійний дефіцит бюджету ПФУ та нестачу коштів на фінансування пенсійних виплат, в Україні все ще є певні «особливі» категорії пенсіонерів, які, за даними ПФУ, щомісяця отримують так звані «спеціальні» пенсії у обсягах, що суттєво перевищують максимально встановлену на сьогоднішній день пенсію у розмірі 10 прожиткових мінімумів на особу (нині це 23610 грн). За інформацією експертів, «деякі пенсії держслужбовців впритул наблизились до сотні тисяч гривень» [33], причому станом на 1 січня 2022 року пенсії окремих категорій таких пенсіонерів склали: «у депутатів – 15 550 грн. Відповідно річний фонд виплат такого пенсіонера становить 136 тис. грн; у прокурорів – 22 000 гривень. Отже за рік на одного пенсіонера-прокурора держава витрачає 264 тисячі гривень; у суддів - найвищі пенсії. Середня пенсія судді становить 94 545 гривень. А річний фонд виплат перевищує мільйон - 1 134 540 гривень. Причому всі ці пенсії держслужбовців наведені без врахування доплат, підвищень, надбавок і компенсаційних виплат, які ще

додаються до «тіла» виплати» [33]. І навіть попри те, що «чисельність людей, які отримують такі пенсії, трохи перевищує 10 тисяч» [33], вважаємо, що такий негативний стан речей провокує, м'яко кажучи, несприятливе морально-психологічне середовище у державі, а відтак є вкрай небажаним у сучасних складних умовах воюючої країни.

Як ми уже зазначали, головною інституцією, що фінансує виплату пенсій в Україні, є Пенсійний фонд, котрий для цього залучає відповідні фінансові ресурси з різних джерел. Скажімо, у 2023 році загальна сума видатків ПФУ на фінансування різного роду пенсійних виплат становила 746,3 млрд грн (рис. 2.2), що на 156,2 млрд грн більше, ніж у відповідному періоді 2022 року. До слова, такі видатки становлять 90% у структурі сукупних видатків фонду; далі – видатки з коштів Державного бюджету на виплату пільг і житлових субсидій на оплату житлово-комунальних послуг (4,7%) та на соціальне страхування з тимчасової втрати працездатності і від нещасного випадку на виробництві (3,8%).

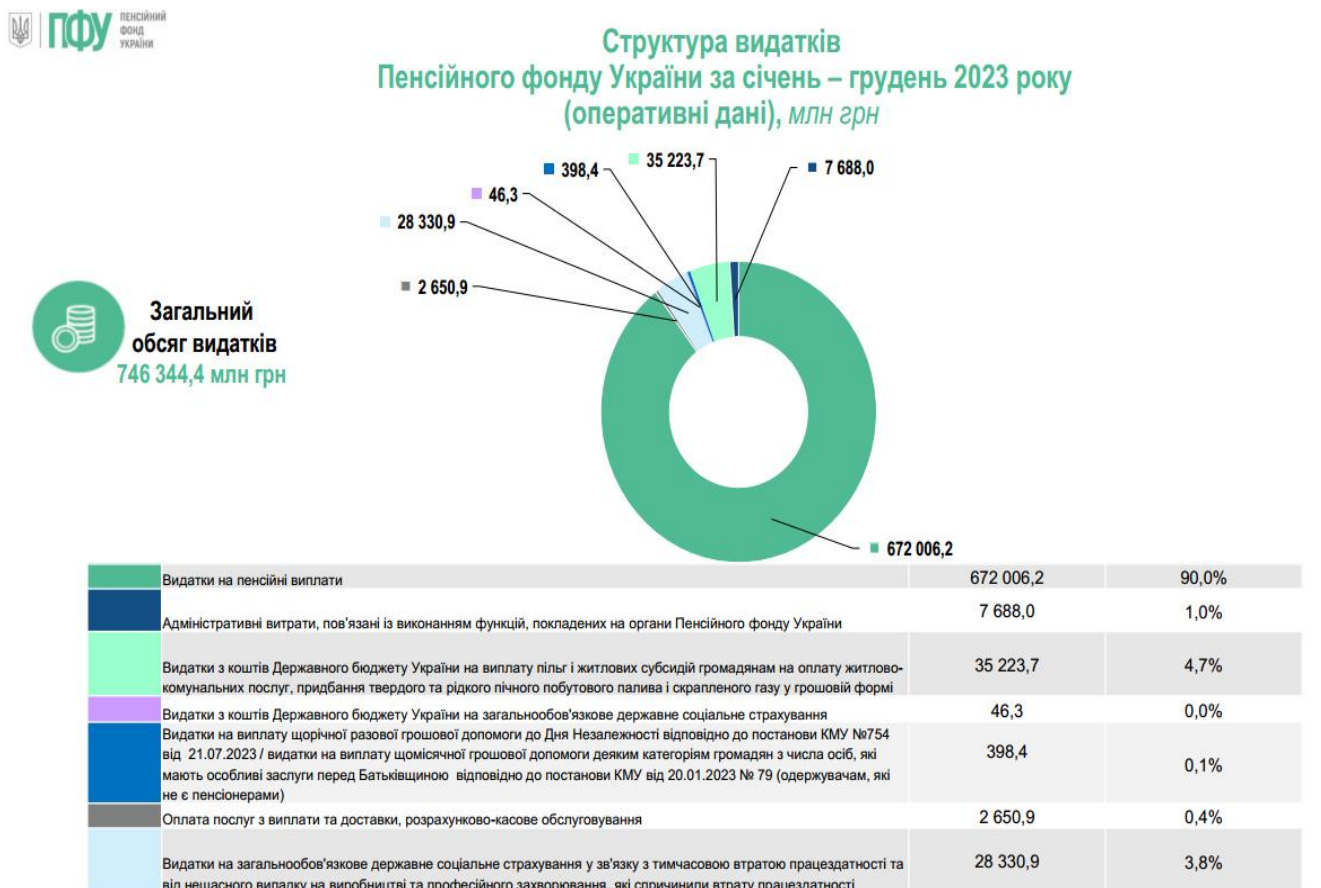
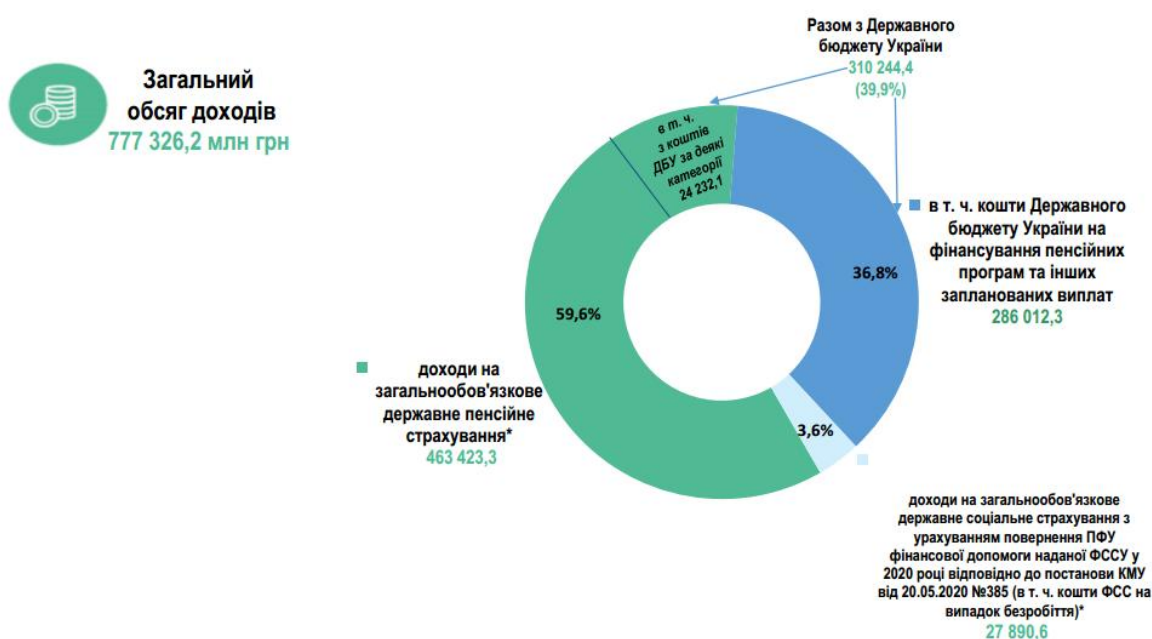

Рис. 2.2. Структура видатків Пенсійного фонду України у 2023 році [41]

1 Стосовно формування дохідної частини Пенсійного фонду зазначимо, що у 2023 році до ПФУ надійшло 777,3 млрд грн (рис. 2.3), що на 156,9 млрд грн більше порівняно із відповідним періодом 2022 року, зокрема:

Структура доходів Пенсійного фонду України за січень – грудень 2023 року (оперативні дані), млн грн

* з урахуванням повернутих сум

14 Рис. 2.3. Структура доходів Пенсійного фонду України у 2023 році [41]

«власні доходи 489,0 млрд грн, (з яких 24,2 млрд грн (рис. 2.4) надходження за рахунок коштів Державного бюджету України єдиного внеску за деякі категорії застрахованих осіб, покриття недоотриманої суми коштів від застосування розміру єдиного внеску, передбаченого частинами тринадцятою і чотирнадцятою статті 8 Закону України “Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування”);

кошти Державного бюджету України на фінансове забезпечення виплати пенсій, надбавок та підвищень до пенсій, призначених за пенсійними програмами, та дефіциту коштів Пенсійного фонду України 249,4 млрд грн (загальна сума асигнувань з Державного бюджету України за відповідною бюджетною програмою за 12 місяців становить 273,6 млрд грн);

кошти на виплату пільг і житлових субсидій громадянам на оплату житлово-комунальних послуг, придбання твердого та рідкого пічного побутового палива і скрапленого газу у грошовій формі 35,5 млрд грн» [41].

Динаміка власних доходів Пенсійного фонду України за 2022 – 2023 роки, млн грн

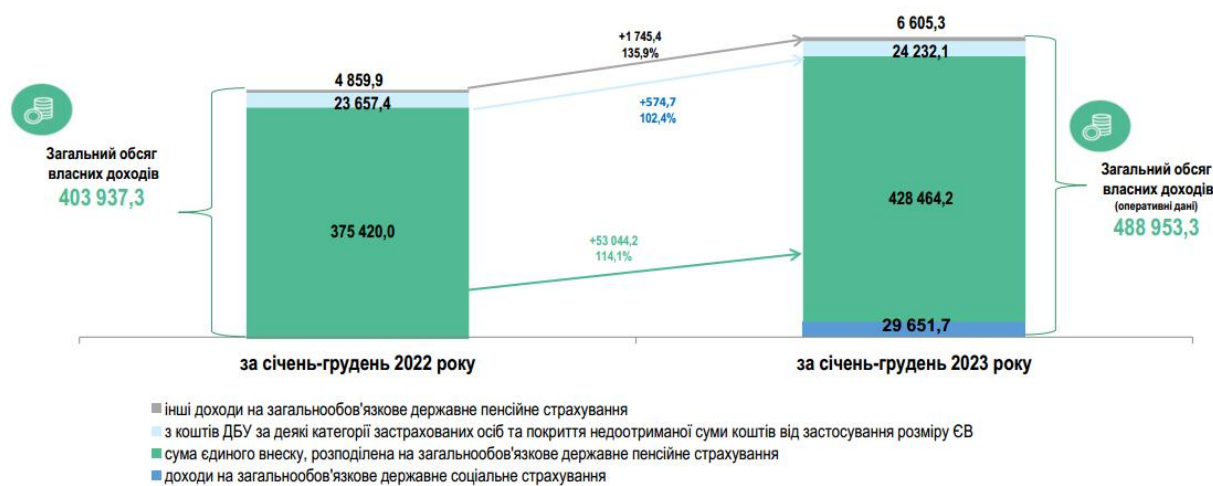

Рис. 2.4. Динаміка власних доходів Пенсійного фонду України у 2022-2023 роках, млн. грн [9]

Проте варто акцентувати, що в умовах російської збройної агресії стрімко зростають ризики, пов'язані із недонадходженням коштів до Пенсійного фонду України, що значною мірою стосується такого важливого джерела як кошти державного бюджету України. Вищенаведену тезу підтверджують й оперативні дані Пенсійного фонду України (рис. 2.5), згідно з якими у січні-липні 2024 року кошти державного бюджету, спрямовані на фінансування пенсійних та інших виплат зменшилися на 1,3 млрд. грн. порівняно із січнем-липнем 2023 року.

Схожою є ситуація і з надходженням єдиного соціального внеску, який розподіляється на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування (рис. 2.6).

Рис. 2.5. Динаміка доходів Пенсійного фонду України у січні-липні 2023 і 2024 років [9]

Рис. 2.6. Фактичні надходження єдиного соціального внеску, який розподіляється на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, до Пенсійного фонду України у січні-липні 2024 року [9]

Так, згідно оперативних даних ПФУ, фактичні недонадходження єдиного соціального внеску, який розподіляється на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, у січні-липні 2024 року становили 7,4 млрд. грн. (при запланованому показнику у 280,9 млрд. грн. фактичні надходження склали 273,5 млрд. грн.)

Стосовно надходження єдиного соціального внеску, який розподіляється на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, зазначимо, що різниця між плановими і фактичними надходженнями цього внеску є теж негативною (-1,5 млрд. грн.) (рис. 2.7).

Рис. 2.7. Планові і фактичні надходження єдиного соціального внеску, який розподіляється на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності і від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності, до Пенсійного фонду України у січні-липні 2024 року [9]

8 Тож маємо усі підстави стверджувати, що у нинішній складній соціально-економічній та воєнно-політичній ситуації, в якій перебуває Україна, ризики недонадходжень коштів до позабюджетних соціальних фондів, на жаль, лише зростатимуть. Можливим виходом із такої негативної ситуації могло б бути запровадження другого накопичувального рівня пенсійної системи України.

2.2. Оцінювання перспектив упровадження обов'язкової накопичувальної складової пенсійного забезпечення громадян в Україні

1 Як зазначалося вище, в Україні дотепер другий обов'язковий накопичувальний рівень пенсійної системи так і не запроваджений, однак такі намагання з боку вітчизняного уряду були, проте вони, на жаль, не увінчалися успіхом (так, за весь період незалежності України усі п'ять поданих свого часу до Верховної ради законопроектів стосовно запровадження другого рівня пенсійної системи жодного разу так і не були підтримані народними обранцями).

Зокрема, «планувалося, що перехід до накопичувальних пенсій відбудеться 2012 року, і до 7% від зарплати спрямовувався б на персональні рахунки громадян. Ці кошти мали інвестуватися в економіку України, щоб, по-перше, зберегти їх від інфляції, по-друге, дати поштовх загальному економічному розвитку країни. Другою великою спробою активувати накопичувальний рівень став жовтень 2017 року, коли п'ятий президент Петро Порошенко підписав закон про пенсійну реформу, який зокрема збільшив необхідний страховий стаж для виходу на пенсію. Накопичувальну систему планували запровадити з 2019 року. До 1 липня 2018-го уряд мав забезпечити створення інституційних компонентів функціонування накопичувальної системи пенсійного страхування. У передвиборчій програмі Володимира Зеленського перехід від солідарної до накопичувальної

пенсійної системи поданий під гаслом «Старшому поколінню – гідне пенсійне забезпечення». Але говорити про це почав лише другий прем'єр каденції Зеленського – Денис Шмигаль» [39].

Однак, незважаючи на відчайдушні спроби урядовців, запровадити накопичувальний рівень пенсійного забезпечення не вдалося й у 2021 році. Зрештою, повномасштабне російське вторгнення поставило це питання на тривалу паузу. Причому спершу «планувалося, що другий рівень почнеться з маленьких внесків до 4%, які будуть розподілятися між працівником і працедавцем. Але для запровадження цієї системи потрібна конкурентоспроможна інфраструктура, можливість акумулювати та захистити заощадження. Експерти наголошують, що накопичувальна система ефективно діє в умовах міцних і стабільних економік. Як швидко ми зможемо повернутися до цього питання в післявоєнний час – питання риторичне» [26].

Проте нинішній уряд не полишає спроб запустити другий рівень пенсійної системи в Україні, доручивши Кабінету Міністрів «здійснити заходи щодо запровадження з 1 липня 2025 року пенсійної реформи» [28]. Зокрема, урядовий законопроект пропонує «роботодавцям перераховувати частину коштів ЄСВ працівників, які ще не досягли віку 55 років, на їхні накопичувальні рахунки у такій пропорції: у 1-й рік – 1% (з 22% ЄСВ); у 2-й рік – 1,5%; у 3-й рік – 2%. Ці гроші стають власністю особи на ім'я якої відкрито накопичувальний рахунок, а спадкоємці зможуть їх отримати, якщо людина помре завчасно. При цьому передбачається, що накопичувальні рахунки «на паритетних засадах» у перші три роки буде також поповнювати держава – до 3% від розміру середньої зарплати. У законопроекті також передбачено, що у перший рік існування такої системи держава витратить на це 30,8 млрд грн. Працівник також зможе докласти додаткові власні гроші на накопичувальні рахунки, щоб його майбутня пенсія була вище. А накопичені на рахунках кошти планують інвестувати, щоб вони збільшувалися, перекиваючи темпи інфляції» [28].

Водночас, Міністерство соціальної політики теж розробило власний законопроект, згідно з яким «накопичувальну пенсійну систему планується запровадити з 1-го січня 2026 року. У цьому законопроекті передбачені інші розміри та джерела внесків на накопичувальні рахунки працівників: у 1-й рік – 1% з ЄСВ та 1% з ПДФО; у 2-й рік – 2% з ЄСВ та 2% з ПДФО; у 3-й рік та надалі – по 3% з ЄСВ та 3% з ПДФО. Ці кошти мають сплачувати роботодавці за працівників до досягнення ними 55-річного віку. Щоб отримати більшу пенсію, громадяни зможуть також додатково вносити на накопичувальний рахунок власні кошти. Протягом перших 3-х років ці накопичувальні рахунки акумулюються у державному інвестиційному фонді, а потім громадянин самостійно зможе обрати де йому їх зберігати, зокрема й у недержавному фонді. У цьому законопроекті підтримка накопичувальних рахунків громадян співфінансуванням з боку держави не передбачена. Зазначається, що в результаті пенсійної реформи кожна людина в майбутньому матиме можливість отримати пенсію не нижче 60% свого заробітку, що відповідає європейському рівню» [28].

Окрім того, народна депутатка Г. Третякова зареєструвала у Верховній Раді законопроект «Про внесення змін до деяких законів України щодо пенсійного забезпечення окремих категорій працівників (службовців)», яким пропонується унормувати процедури призначення пенсій передусім суддям та прокурорам, позаяк за останні десять років стрімко зросла кількість позовів до українських судів стосовно підвищення розмірів пенсій саме цим категоріям службовців. До слова: «станом на листопад 2024 року близько 24,6 тисячі осіб отримують пенсії, що перевищують максимальний розмір, з них 4,9 тисячі осіб отримують пенсії розміром понад 50 тис. грн! Це судді, прокурори, деякі військові, чорнобильці та інші категорії зі «спеціальними» пенсіями. Найбільша щомісячна виплата становить 390 184 гривні на місяць. Щомісячні витрати ПФУ на ці виплати становлять 9,9 млрд грн, а прогнозовані витрати за рік – близько 119,3 млрд грн» [29].

Також важливим аргументом щодо запровадження обов'язкової накопичувальної системи є те, в Україні «коефіцієнт заміщення (відношення розміру пенсії до заробітної плати працівника) вже знизився до 28 відсотків при мінімальному рівні 40 відсотків (згідно із Конвенцією про мінімальні норми соціального забезпечення яку Україна ратифікувала у 2016 році). В Європі нормальним рівнем вважається 60 відсотків. А далі в Україні навіть за оптимістичних прогнозів у 2050 році коефіцієнт заміщення становитиме не більше 18 відсотків» [13]. Так, скажімо, нині в Україні «пенсійні виплати становлять менш як 30% від колишньої зарплати. Наприклад, із середньою зарплатою у 18,8 тисячі гривень, пенсія складатиме приблизно 4,7 тисячі гривень, що відповідає лише 25% останнього доходу. Натомість прокурори та судді можуть через судові рішення отримувати пенсії, які сягають до 90% їхнього звичайного заробітку. Зокрема, судді, чия зарплата перевищує 300 тисяч грн на місяць, можуть отримувати пенсію в такому ж розмірі» [29].

У зарубіжних країнах ситуація, звісно ж, є набагато кращою (рис. 2.8).

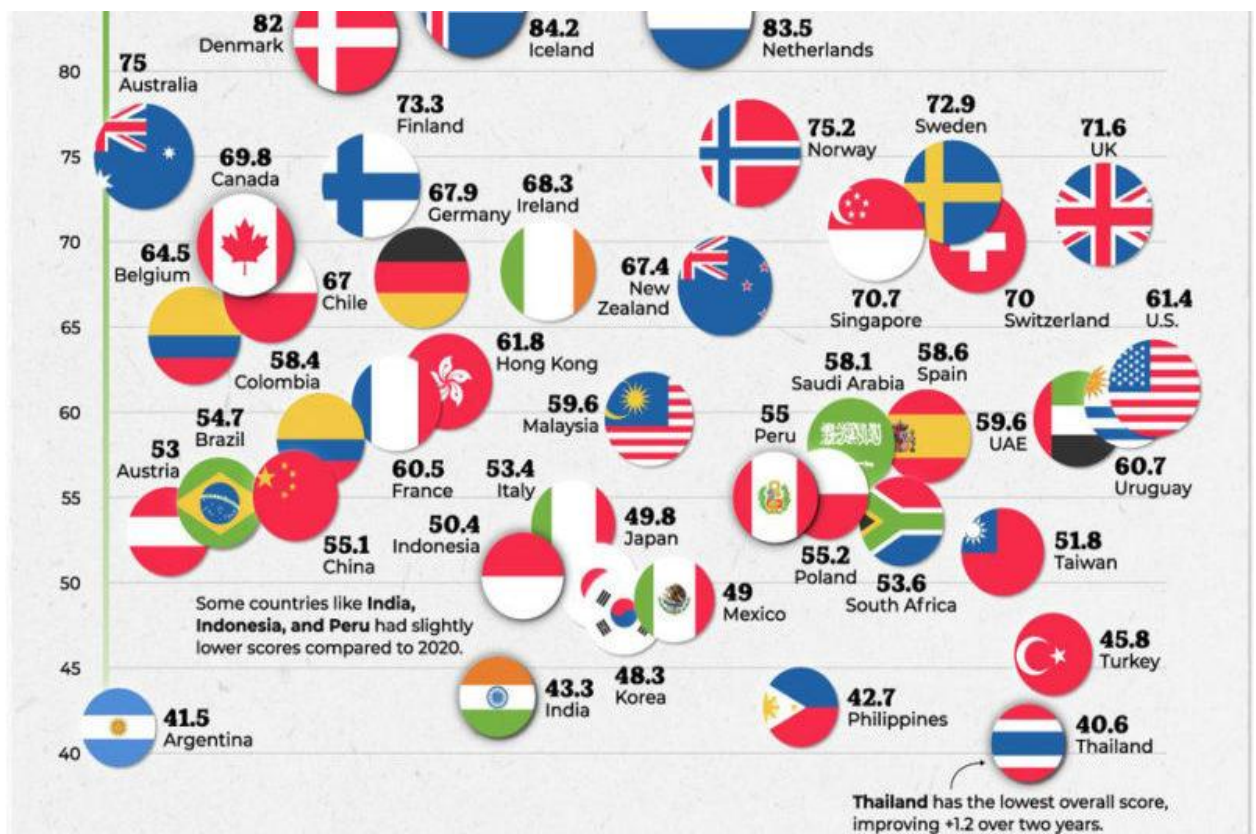

Рис. 2.8. Країни-лідери по коефіцієнту заміщення (відношенню розміру пенсії до заробітної плати працівника) у 2023 році [26]

Скажімо, після виходу на заслужений відпочинок данські пенсіонери отримують 82% передпенсійного заробітку, пенсіонери у Нідерландах – 83,5%, а в Ісландії – 84,2%. До слова, у Нідерландах також і «один з найвищих у Європі відсоток громадян, які роблять добровільні накопичення на пенсію в молодому віці – 28%» [26].

Відтак зупинимося коротко на основних перевагах та певних недоліках, які матиме упровадження другого рівня пенсійної системи в Україні, зазначивши при цьому, що обов'язкова накопичувальна система враз не вирішить усіх назрілих упродовж десятиліть пенсійних проблем. Тож такий крок варто розглядати лише у якості додаткового інструменту для покращення матеріального добробуту українських пенсіонерів (до того ж, лише у тривалій перспективі, адже, на думку, експертів, «перші позитивні результати покращення в масштабі загальнодержавної пенсійної системи відбудуться через 20-30 років. Саме нерозуміння довгострокового характеру цієї реформи і було основним фактором невдоволення нею та її згортання в певних країнах. Водночас поєднання накопичувального і розподільчого (солідарного) елементів робить пенсійну систему більш стійкою та збалансованою до основних викликів сучасних пенсійних систем – демографічних, політичних та фінансових. Солідарна система більш стійка до фінансових викликів, в той час як накопичувальна – до демографічних та політичних змін. При цьому на початку важливо усвідомити всі можливості та обмеження накопичувальної системи, зрозуміти, коли має настати очікуваний ефект (всі мають збагнути, що це станеться не завтра) та налагодити правильну і чесну комунікацію з суспільством» [2]).

Тож основною перевагою планованої реформи, як сподіваються урядовці, буде те, що вітчизняна економіка зможе отримати такий довгоочікуваний і вкрай необхідний у нинішніх складних умовах довгостроковий інвестиційний ресурс. Так, за даними Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку, «економічний ефект від запровадження накопичувальної пенсії до 2030 року складе 477 млрд грн» [39].

Також важливим аспектом може стати зміна чинних пріоритетів у стосунках між вітчизняними роботодавцями і найманими працівниками, позаяк працювати «по чорному» (тобто, без офіційного працевлаштування своїх працівників) або ж «по сірому» (коли найманого працівника оформляють на мінімальну заробітну платню, а різницю між мінімальною і реальною заробітними платами виплачують у конвертах) уже стане не вигідно. Тож є обережні сподівання, що офіційно працевлаштованих працівників має побільшати, що у свою чергу, позитивно впливатиме на стан національної економіки загалом.

Проте переконані, що найбільшим позитивом такого запровадження має стати підвищення загального рівня пенсій в Україні (хоча й у довгостроковій перспективі) та потенційна можливість повернення багатьох українців з-за кордону, які виїхали через повномасштабну війну і прагнуть повернутися на батьківщину, та яким влада має запропонувати більш-менш гідну перспективу, зокрема і у пенсійній сфері.

Стословно основних недоліків запровадження другого накопичувального рівня пенсійної системи зазначимо, що, на нашу думку, найбільшою і глобальною проблемою залишається відсутність дієвих і, що найголовніше, надійних інструментів та механізмів інвестування і збереження (принаймні хоча б від інфляції) акумульованих пенсійних коштів. Адже, на жаль, в Україні фінансовий ринок, і зокрема фондовий, не набули належного розвитку (а у війну і поготів), хоча за кордоном важливим інструментом для інвестування пенсійних активів уже упродовж тривалого часу є фондові біржі. І це є цілком зрозумілим, позаяк без належних інвестицій накопичувальна пенсійна система просто втрачає свій сенс.

Із зазначеною проблемою, на наш погляд, тісно пов'язана й проблема наявності в Україні потужних інституцій, спроможних гарантувати збереженість пенсійних накопичень. До того ж, серед значної частини українців все ще існує велика недовіра до фінансових інституцій (зокрема, недержавних пенсійних фондів, страхових компаній, банківських установ

тощо), успадкована із радянських часів. Тож у наших співвітчизників є небезпідставні побоювання, що така реформа, без ефективної системи захисту пенсійних накопичень, може стати черговою корупційною схемою або, як це уже бувало на попередніх етапах, в умовах гострої нестачі коштів під час війни уряд може спокуситися «позичити» їх для термінового «латання дірок» у національній економіці.

Також вагомим ризиком запровадження другого рівня пенсійної системи в Україні є і потенційно ймовірне зменшення надходжень до її першого, солідарного рівня, що, у свою чергу, може спричинити ще більший дефіцит Пенсійного фонду, а вітак і необхідність його покриття за рахунок коштів державного бюджету.

Однак вважаємо, що запровадження накопичувального рівня пенсійної системи, попри його складність і неоднозначне сприйняття суспільством, все ж має вийти на порядок денний українського уряду, однак, звісно ж, після завершення війни та настання більш-менш стабільної ситуації в економіці.

2.3. Прагматика недержавного пенсійного забезпечення українців у сучасних реаліях

Чинна в Україні система недержавного пенсійного забезпечення громадян формується за рахунок добровільних внесків роботодавців своїм працівникам абож безпосередньо внесків працівників чи членів їхніх родин. Основними фінансовими інституціями, що залучають внески від фізичних та юридичних осіб на додаткові пенсії і виплачують відповідні пенсії згідно умов пенсійного контракту, є недержавні пенсійні фонди (НПФ), а також банківські установи (які відкривають депозитні пенсійні рахунки для нагромадження додаткових пенсій) та страхові компанії (котрі здійснюють страхування довічних пенсій і ризиків настання інвалідності чи смерті учасників фондів).

32 Відтак проаналізуємо детальніше діяльність недержавних пенсійних фондів як найбільш активних інституцій в системі недержавного пенсійного забезпечення українців (принагідно зазначимо, що кошти, котрі надходять на індивідуальний пенсійний рахунок учасника НПФ, є його власністю, і у разі смерті такого учасника, його накопичені пенсійні заощадження у повному обсязі переходять спадкоємцям, а способами виплат пенсійних коштів можуть бути: щомісячна або періодична пенсії; одноразова виплата усієї суми накопичених коштів; довічна пенсія, розподілена рівними частинами.

Загалом «основною метою інвестування пенсійних активів є отримання учасниками недержавного пенсійного забезпечення додаткових до загальнообов'язкового державного пенсійного страхування пенсійних виплат разом із забезпеченням дохідності пенсійних активів вище рівня інфляції та залучення довгострокових інвестиційних ресурсів, необхідних для модернізації економіки» [49]. Однак заради справедливості потрібно зазначити, що до послуг вітчизняних недержавних пенсійних фондів звертається доволі незначна частка українців – близько 7% (майже 888 тис осіб), що є критично мало, порівняно із зарубіжними країнами. Такі особи «мають більше 3,5 мільярдів гривень накопичень в недержавних пенсійних фондах» [14].

Сьогодні в Україні зареєстровано 63 НПФ та 18 адміністраторів НПФ, однак найбільшими і реально працюючими є близько 15 НПФ. Основні показники діяльності вітчизняних НПФ подані в табл. 2.1.

Причому варто акцентувати, що з-поміж 96,9 тис. шт. укладених станом на кінець 2023 року пенсійних контрактів, лєвова частка (а саме 90,2 тис. шт.) належить вкладникам – фізичним особам (табл. 2.2). Зросла за аналізований період і кількість вкладників НПФ (на 0,9% порівняно із попереднім періодом 2022 року), знову ж таки, насамперед за рахунок вкладників – фізичних осіб.

1 В основному українські НПФ функціонують у великих містах України, причому «71,4% з них зосереджені в Києві» [49]. Відтак, ймовірно,

не усі українці мають реальну можливість активно долучатися до накопичення додаткових пенсій через механізм НПФ.

Таблиця 2.1

Динаміка основних показників діяльності НПФ в Україні у 2021-2023 рр.
(станом на кінець року) [49]

Показники	Станом на 31.12.2021	Станом на 31.12.2022	Станом на 31.12.2023	Темпи приросту, %	
				станом на 31.12.2022/ станом на 31.12.2021	станом на 31.12.2023/ станом на 31.12.2022
Кількість укладених пенсійних контрактів, тис. шт.	95,5	96,1	96,9	0,6	0,8
Загальна кількість учасників НПФ, тис. осіб	890,7	887,8	886,3	-0,3	-0,2
Загальна вартість активів НПФ, млн. грн.	3 874,7	4 146,0	4 889,8	7,0	17,9
Пенсійні внески, всього, млн. грн.	2 618,3	2 819,0	3 043,2	7,7	8,0
у тому числі:					
- від фізичних осіб	425,2	506,7	616,9	19,2	21,7
- від фізичних осіб-підприємців	0,3	0,3	0,3	0,0	0,0
- від юридичних осіб	2 192,4	2 299,6	2 413,5	4,9	5,0
Пенсійні виплати, млн. грн.	1 287,2	1 461,1	1 661,7	13,5	13,7
Кількість учасників, що отримали/отримують пенсійні виплати, тис. осіб	90,0	91,9	93,8	2,1	2,1
Сума інвестиційного доходу, млн. грн.	2 957,4	3 285,6	4 088,5	11,1	24,4
Прибуток від інвестування активів недержавного пенсійного фонду, млн. грн.	2 428,7	2 683,6	3 403,8	10,5	26,8
Сума витрат, що відшкодовуються за рахунок пенсійних активів, млн. грн.	528,7	602,0	684,7	13,9	13,7

Загалом із 886,3 тис. учасників вітчизняних НПФ станом на кінець 2023 року пенсійні виплати отримували 93,8 тис. осіб або 10,6% загальної кількості учасників (рис. 2.9). Причому одноразові пенсійні виплати та виплати на визначений строк становили 1667,1 млн грн. сукупно, що на 13,7% більше порівняно із 2022 роком («у середньому це еквівалент 250 доларів на місяць, додатково до солідарної пенсії» [43]). Також важливо акцентувати, що одноразові пенсійні виплати НПФ зросли на 6,9%, а пенсійні виплати на визначений строк – на 21,0% (рис. 2.10).

Таблиця 2.2

Динаміка кількості укладених пенсійних контрактів та кількості вкладників НПФ в Україні у 2021-2023 рр. (станом на кінець року) [49]

Показник	Од. ви-міру	Станом на			Приріст станом на 31.12.2022/ станом на 31.12.2021 (%)	Приріст станом на 31.12.2023/ станом на 31.12.2022 (%)
		31.12.2021	31.12.2022	31.12.2023		
Кількість вкладників юридичних осіб	тис. осіб	2,0	2,0	2,0	0,0	0,0
Кількість вкладників фізичних осіб	тис. осіб	86,3	86,7	87,5	0,5	0,9
Загальна кількість вкладників	тис. осіб	88,3	88,7	89,5	0,5	0,9
Кількість укладених пенсійних контрактів з юридичними особами	тис. шт.	6,7	6,7	6,6	0,0	-1,5
Кількість укладених пенсійних контрактів з фізичними особами-підприємцями	тис. шт.	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0
Кількість укладених пенсійних контрактів з фізичними особами	тис. шт.	88,7	89,3	90,2	0,7	1,0
Загальна кількість укладених пенсійних контрактів	тис. шт.	95,5	96,1	96,9	0,6	0,8

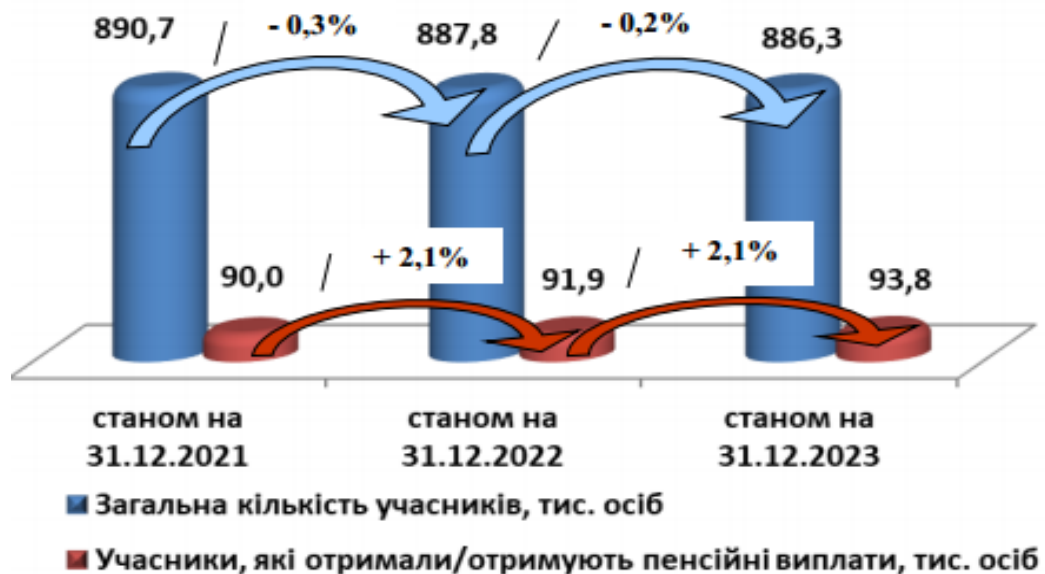

Рис. 2.9. Динаміка учасників НПФ в Україні у 2021-2023 роках [49]

Рис. 2.10. Динаміка пенсійних виплат учасникам НПФ у 2021-2023 роках [49]

Водночас сплачені до НПФ пенсійні внески наприкінці 2023 року становили 3043,2 млн. грн., а середній розмір пенсійного внеску на одну особу склав 1261 грн.

У контексті тематики нашого дослідження потрібно наголосити, що українське законодавство у сфері недержавного пенсійного забезпечення громадян є доволі прогресивним, оскільки «заходи з контролю за діяльністю НПФ мінімізують можливість їхнього банкрутства. І що найбільш вагомо: українським законодавством заборонена процедура банкрутства недержавних пенсійних фондів» [64]. Відтак маємо підстави зробити висновок про те, що українські вкладники недержавних пенсійних фондів є достатньо захищеними порівняно з вкладниками інших фінансових інституцій (хоча свого часу в Україні був зафіксований неприємний випадок, коли СБУ «відкрила кримінальне провадження стосовно колишнього керівника і трьох працівників Корпоративного недержавного пенсійного фонду Національного банку України. Їх звинувачували в розтраті 600 мільйонів гривень. Тоді фінансових втрат зазнали понад 10 тисяч вкладників фонду» [43].

Позаяк «метою інвестування пенсійних активів є, насамперед, збереження пенсійних заощаджень громадян, то стратегія інвестування недержавних пенсійних фондів є більш консервативною, ніж у інших фінансових установ. Тому, вже досить тривалий період, основними напрямками інвестування НПФ залишаються державні цінні папери та грошові кошти, розміщені на депозитах» [49] (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Динаміка структури інвестованих пенсійних активів НПФ в Україні
у 2021-2023 рр. [49]

Назва активу	Станом на 31.12.2022		Станом на 31.12.2023		Приріст станом на 31.12.2023/ станом на 31.12.2022, (%)
	Загальна вартість, млн грн	Відсоток від загальної суми активів, %	Загальна вартість, млн грн	Відсоток від загальної суми активів, %	
Державні цінні папери	1 864,8	45,0	2 416,5	49,4	29,6%
Грошові кошти	1 666,4	40,2	2 103,2	43,0	26,2%
Облігації підприємств	374,3	9,0	181,0	3,7	-51,6%
Об'єкти нерухомості	109,0	2,6	40,6	0,9	-62,8%
Дебіторська заборгованість	50,4	1,2	58,4	1,2	15,9%
Акції	42,0	1,0	44,7	0,9	6,4%
Інші інвестиції	11,0	0,3	10,9	0,2	-0,9%
Облігації внутрішніх місцевих позик	13,4	0,3	11,1	0,2	-17,2%
Банківські метали	14,7	0,4	23,4	0,5	59,2%
Всього:	4 146,0	100,0	4 889,8	100,0	17,9%

Причому у 2023 році стрімко «відбувся приріст вкладень в банківські метали (на 59,2%), в державні цінні папери (на 29,6%), в грошові кошти на рахунках у банках (на 26,2%), в акції (на 6,4%), також збільшилася дебіторська заборгованість (на 15,9%). При цьому, значно зменшився обсяг вкладень в об'єкти нерухомості (на 62,8%), облігації підприємств (на 51,6%), в облігації внутрішніх місцевих позик (на 17,2%)» [49]. До слова: нещодавно «Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку допустила до обігу в Україні акції шести іноземних компаній: Facebook, Tesla, Netflix, Microsoft Corporation, Visa та AMD» [43]. Проте очільник НКЦПФР все ж

застеріг, що на вітчизняному ринку недержавного пенсійного забезпечення це складну ситуацію кардинально не вирішить.

Таким чином, третій добровільний рівень пенсійного забезпечення громадян України слід активно розвивати і у найближчій перспективі.

Висновки до розділу 2

Дослідження довело, що вітчизняна пенсійна система й надалі продовжує функціонувати в умовах величезного дефіциту коштів і невеликих пенсійних виплат, будучи позбавленою сповна виконувати покладені на неї чинним законодавством функції. Більше того, повномасштабне російське вторгнення на територію України спровокувало небачені до цього виклики для української пенсійної системи. Відтак з метою активного їм протистояння сьогодні потрібно розвивати і запровадити новітні та водночас ефективні механізми та інструменти, за допомогою яких вітчизняній системі пенсійного забезпечення громадян вдасться уникнути неминучого колапсу принаймні на найближчі роки, а то й десятиліття. Одним із ймовірних виходів із критичної ситуації може стати запровадження обов'язкового накопичувального рівня пенсійної системи і активний розвиток її добровільної накопичувальної складовою, паралельно зі збереженням та оптимізацією солідарної пенсійної системи.

РОЗДІЛ 3

ВЕКТОРИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДЯН В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОЇ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Неспровокована повномасштабна російська агресія спровокувала низку негативних тенденцій, які, до слова, й раніше мали місце у вітчизняній системі пенсійного забезпечення громадян.

Не секрет, що нині Україна є однією із лідерок країн світу, у яких фіксують найбільші темпами скорочення чисельності населення та найвищі темпи старіння населення (принагідно зазначимо, що аналогічна тенденція спостерігається і серед економічно розвинених країн (рис. 3.1)).

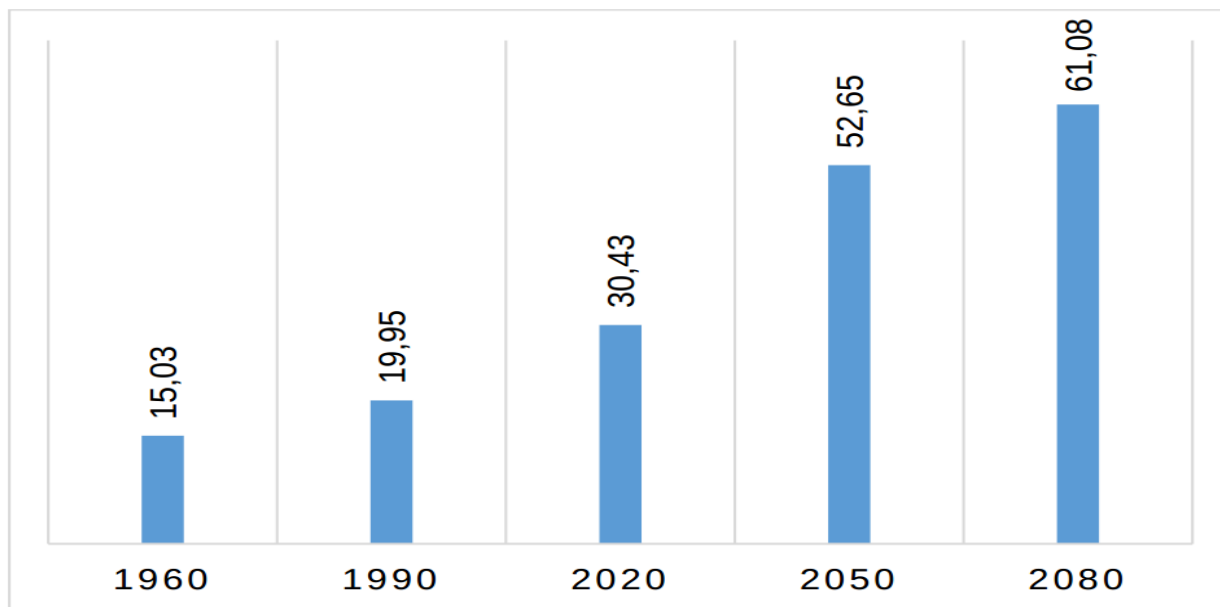

Рис. 3.1. Динаміка співвідношення осіб похилого і працездатного віку в країнах Організації економічного співробітництва і розвитку [30]

В Україні трагічність ситуації стократ посилюється активними воєнними діями на її території, внаслідок яких стрімко скорочується передусім населення працездатного віку. Позаяк демографічний показник уже опустився нижче одиниці та максимально зросли й продовжують і надалі зростати зовнішні міграційні процеси, спричинені активними військовими діями в Україні, то можемо констатувати, що нині це є катастрофою для

воюючої країни. До того ж, «у 2021 році ми мали менше 10 мільйонів осіб, за яких сплачувались внески до Пенсійного фонду України, та більше 10 мільйонів пенсіонерів. Не важко порахувати, що 18,5% від зарплати (а саме стільки спрямовується до Пенсійного фонду України з єдиного соціального внеску) не дає можливості фінансувати пенсії навіть на рівні 20% від заробітної плати без додаткових «вливань» з Державного бюджету. Тобто, насправді, вже зараз всі ми з вами сплачуємо більший відсоток від наших доходів на виплату пенсій» [40]. Недарма окремі експерти нерідко нинішню солідарну пенсійну систему називають «пірамідою, яка працює лише тоді, коли в ній з'являються нові учасники. В умовах, коли працівників меншає, а пенсіонерів більшає, така система стане важким тягарем для держави» [28].

Тож уже немає сумнівів у тому, що реформування вітчизняної системи пенсійного забезпечення громадян є давно назрілим, проте водночас надзвичайно складним та доволі суперечливим і неоднозначним питанням порядку денного чинної української влади. Немає одностайності думок і з-поміж представників експертного середовища стосовно зазначеної проблематики, адже вона зачіпає інтереси (інколи кардинально протилежні) великого кола зацікавлених осіб. Тому і не дивно, що навіть народні обранці не наважуються голосувати за декларовану пенсійну реформу, яка передусім пропонує запровадження обов'язкового накопичувального рівня. І певні (до речі, не безпідставні) побоювання у суспільстві нерідко висловлюються у сенсі того, що це може виявитися черговою аферою (своєрідною фінансовою пірамідою), однак уже на рівні держави.

Невпевненими у доцільності і надійності таких реформаторських дій є і пересічні громадяни, котрі також сумніваються у ефективності таких накопичень на власну майбутню пенсію. Причини такої ситуації можемо пояснити значною інертністю економічного і фінансового мислення значної частини українців та відсутністю у них стратегічного мислення (а відтак і концентрації передусім на короткострокових фінансових горизонтах) і все ще досить низьким рівнем довіри до вітчизняних фінансових установ.

У зазначеному контексті надзвичайно гострою і актуальною залишається проблема підвищення рівня фінансової обізнаності українців з метою формування у громадян чіткого усвідомлення необхідності турбуватися про гідне фінансове забезпечення у похилому віці ще замолоду. Цьому сприятимуть освітньо-просвітницькі заходи стосовно питань пенсійного забезпечення громадян, що можуть відбуватися за участі відповідних державних і місцевих органів влади та управління, ЗМІ, інституцій громадського сектору та представників бізнесу, що функціонує безпосередньо у фінансовому секторі України.

Питання підвищення рівня фінансової грамотності українців у сфері пенсійного забезпечення тісно корелює і з практикою сплати благодійних та добровільних внесків окремими громадянами на користь пенсіонерів, яка набула чинності з лютого 2023 року. Так, згідно чинного законодавства, будь-яка фізична чи юридична особа може перерахувати певну суму коштів на окремий, відкритий в Ощадбанку, рахунок (причому ці пожертви можуть бути як персоналізованими, тобто призначатимуться для конкретно вказаного пенсіонера, так і знеособленими, тобто просто надходитимуть у Пенсійний фонд, а ця установа уже розпоряджатиметься ними на власний розсуд). При цьому важливо акцентувати, що у випадку персоналізованого благодійного внеску, пенсіонер, якому цей внесок перераховуватиметься, отримає лише 70% від перерахованої суми, а 30% - надійде безпосередньо у ПФУ для подальшої виплати зазвичай пенсіонерам із найнижчим пенсіями.

35 Надходження добровільних пожертв до Пенсійного фонду України станом на 1 липня 2024 року відображено на рис. 3.2. Так, «від початку 2024 року станом на 1 липня у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування здійснено 9 291 добровільний платіж на загальну суму 20,4 млн грн. Переважна більшість платежів (58%) здійснені в розмірі мінімального страхового внеску, який з 1 квітня становить 1 760 грн. Більшість добровільних внесків – 7 768 – були зроблені для набуття власного страхового стажу. Ще 1 523 платники переказали кошти на користь інших

осіб. Упродовж шести місяців від 33 «меценатів» надійшло 334,5 тис. грн благодійних пожертв» [57].

Рис. 3.2. Надходження добровільних пожертв до Пенсійного фонду України у першому півріччі 2024 року [57]

Ідея із запровадження добровільних внесків до ПФУ, звісно ж, є доволі прогресивною і заслуговує на увагу, адже таким чином благодійник має можливість підтримати когось із своїх знайомих, родичів похилого віку. Проте може виникнути логічне запитання: «Чому це не можна зробити напрямую?» Адже тоді реципієнт отримає усі 100% пожертви, а не лише 70%.

Відтак окремі фахівці припускають, що у такій схемі можуть бути заховані навіть певні корупційні ризики: «чи не стануть такі благодійні пожертвування «почесним обов'язком» для компаній, зокрема державних. Ця схема може бути використана і для «узаконення» хабарів – замість суми в конверті «благодійник» може відкрити людині рахунок і перераховувати йому гроші на пенсію» [38].

Тож вважаємо, що таке джерело наповнення Пенсійного фонду, як благодійні та добровільні внески, має великий соціальний посил і його слід й надалі популяризувати та розвивати в українському суспільстві.

А з-поміж основних і невідкладних заходів стосовно покращення функціонування першого солідарного рівня пенсійної системи виокремимо:

збільшення фінансової відповідальності за ухилення від сплати ЄСВ, як основного джерела наповнення бюджету Пенсійного фонду України, та посилення контролю з боку відповідних державних органів за цільовим використанням коштів ПФУ;

збільшення наявного функціоналу порталу електронних послуг ПФУ та максимальну автоматизацію процесів, пов'язаних із нарахуванням і виплатою пенсій в Україні.

Безумовно, назрілим нині в Україні є запровадження другого рівня вітчизняної пенсійної системи – обов'язкового накопичувального пенсійного забезпечення. Однак тут існує низка великих ризиків (про що детально велася мова у підрозділі 2.1), тож окремі фахівці настійливо рекомендують робити це лише після завершення повномасштабної війни. Проте ми переконані, що сьогодні варто здійснювати певну підготовчу роботу для налагодження майбутнього функціонування накопичувальних пенсійних рахунків, зокрема в контексті проведення судової реформи, модернізації функціонування вітчизняного фондового ринку, створення належної інфраструктури тощо. Адже, якщо цього не зробити сьогодні, то після переможного завершення Україною війни державі доведеться левову частку

видатків спрямовувати на виплату пенсій замість інвестування коштів у післявоєнну відбудову країни.

Подальшого удосконалення, на нашу думку, потребує і третій рівень вітчизняної пенсійної системи – добровільний накопичувальний, позаяк у діяльності НПФ в Україні теж є певні виклики і загрози, з-поміж яких: «1. Стагнація ринку капіталів, що обмежує інвестиційні зусилля НПФ та знижує їхній інвестиційний дохід. 2. Занадто високий ступінь регулювання ринку недержавного пенсійного забезпечення. Це зменшує гнучкість діяльності НПФ і значно підвищує трансакційні витрати діяльності. 3. Негнучкі вимоги до диверсифікації активів НПФ, які часто не відповідають існуючим умовам в економіці. 4. В реальності, інтереси учасників НПФ не захищені достатньо. Так, недержавні пенсійні фонди не мають ніяких преференцій при гарантуванні вкладів у комерційні банки. 5. Існують значні прогалини у законодавстві щодо регулювання діяльності НПФ. Зокрема, незважаючи на свою сутність, НПФ були виключені з реєстру неприбуткових організацій через недоліки у законодавстві. 6. Низький рівень фінансової грамотності населення та довіри до фінансових інституцій загалом. 7. Фонди та їхні обслуговуючі компанії є дуже пасивними у рекламуванні власної діяльності серед населення. 8. Оподаткування пенсійних виплат нівелює суть недержавного пенсійного забезпечення та не сприяє довірі населення до цього інституту» [30].

Тож Україні у зазначеному аспекті слід максимально уніфікувати і поступово адаптувати чинне законодавство до законодавства Європейського Союзу з метою захисту інтересів усіх учасників пенсійної системи. А вітчизняним науковцям при дослідженні будь-яких економічних процесів, й у сфері пенсійного забезпечення зокрема, доцільно ослужуватися науковими напрацюваннями теорії інституціоналізму, попит на який «останнім часом спостерігається серед зарубіжних та вітчизняних учених» [21, с. 13], адже саме представники цієї течії в економічній науці безпосередньо «розглядають

вплив інституцій на суспільство, у тому числі й економіку» [21, с. 10], що надзвичайно важливо у нинішніх непростих вітчизняних реаліях.

Наостанок зазначимо, що пенсійна реформа є неминучою в Україні, тут лише постає питання часу. Та й світовий досвід доводить, що «від середини 19 століття до наших днів, по закінченню кожної великої війни розпочинались пенсійні реформи» [39]. Тому Україні слід якомога швидше перемагати ненависного ворога та розбудовувати власну економіку загалом і пенсійну систему зокрема, позаяк у нинішніх умовах Україна вкрай «потребує довгострокових інвестицій, зокрема внутрішніх, тому пенсійні накопичення двічі попрацюють на людей: допомагаючи швидше відновити економіку та жити краще вже зараз і слугуючи додатковим доходом на пенсії» [39].

46

Висновки до розділу 3

Система пенсійного забезпечення громадян в Україні уже впродовж багатьох років потребує реформування, позаяк вона все ще залишається досить застарілою і негнучкою в контексті реагування на нові виклики. Тож українські можновладці періодично анонсують окремі новації, як-от поступове зростання рівня середніх пенсій, і насамперед пенсіонерам, які отримують нанижчі пенсії в Україні.

Водночас потрібно акцентувати, що усі пенсійні виплати та їхнє майбутнє підвищення у 2024 і принаймні 2025 роках фінансуватимуться здебільшого за рахунок міжнародної фінансової допомоги від іноземних партнерів України. Проте і донині немає чіткої гарантії, що усі заплановані кошти зможуть надійти у повному обсязі через низку геополітичних викликів та загроз. Відтак реформування вітчизняної пенсійної системи в сучасних умовах ведення повномасштабної війни залишається надзвичайно складним і від того не менш системним завданням для чинного українського уряду.

ВИСНОВКИ

1 За результатами дослідження прагматики функціонування системи пенсійного забезпечення громадян в Україні зроблено низку висновків теоретичного і практичного характеру.

1 1. Вітчизняна система пенсійного забезпечення громадян у її нинішньому форматі продовжує функціонувати в умовах перманентно великого дефіциту коштів і надзвичайно мізерних пенсій переважної більшості українських громадян. Тож ця система повною мірою не виконує притаманних їй функцій, відтак люди похилого віку й надалі продовжують жити у надзвичайно важких умовах, покладаючись передусім на допомогу рідних та близьких людей. Повномасштабна війна і її негативні наслідки породжують нові загрози і виклики для цієї системи. Тож, аби їм протистояти, потрібно негайно упроваджувати новітні ефективні інструменти, без котрих чинна вітчизняна система пенсійного забезпечення громадян може сягнути колапсу упродовж найближчих років.

3 2. У нинішніх складних соціально-економічних і військово-політичних умовах, в яких перебуває Україна, одним із важливих джерел доходів людей похилого віку продовжують залишатися пенсії із солідарної системи, левову частку з-поміж яких посідає пенсія за віком. Однак варто акцентувати, що у 2024 році значно зросла питома вага пенсій по інвалідності, у разі втрати годувальника та за вислугу років, що безпосередньо пов'язуємо із веденням бойових дій на території України. Розподіл пенсій за регіонами України має доволі нерівномірний характер, адже співвідношення мінімальної пенсії (4436 грн у Тернопільській обл.) до максимальної (7940 грн у м. Києві) складає 3503,9 грн або 55,9%. На наш погляд, така різниця є надто великою, навіть незважаючи на низку об'єктивних і суб'єктивних чинників, які це явище спричиняють. Та і сам розмір середньої пенсії в Україні (5817 грн) не можемо вважати гідним, зважаючи на бажання країни бути членом ЄС, де пенсійні виплати є значно вищими.

3. Незважаючи на постійний дефіцит бюджету Пенсійного фонду, в Україні все ще є певні «особливі» категорії пенсіонерів, які, за даними ПФУ, щомісяця отримують сотні тисяч гривень. Так, середня пенсія судді нині становить 94 545 гривень без врахування доплат, підвищень, надбавок і компенсаційних виплат, які ще додаються до «тіла» виплати. І навіть попри те, що чисельність людей, які отримують такі пенсії, ледь перевищує 10 тисяч, вважаємо, що такий негативний стан речей провокує, м'яко кажучи, несприятливе морально-психологічне середовище у державі, а відтак є вкрай небажаним у сучасних складних умовах воюючої країни. Тим паче, що майже дві третини українських пенсіонерів (а саме 62%) отримують пенсію у розмірі до 5000 грн на місяць.

4. Відтак з метою удосконалення функціонування солідарної пенсійної системи доцільно: насамперед максимально дотримуватися принципу соціальної справедливості, основою якого є чітка кореляція між розміром трудової пенсії і трудовим внеском особи; а також підвищувати особисту зацікавленість громадян у формуванні пенсійних накопичень шляхом стимулювання добровільної і благодійної участі юридичних та фізичних осіб у підтримці людей похилого віку.

5. Однак у нинішніх складних соціально-економічних та військово-політичних реаліях українці мають зрозуміти, що доволі реальною можливістю отримувати гідну майбутню пенсію може стати запровадження другого загальнообов'язкового накопичувального рівня пенсійної системи. Адже інституційне підґрунтя для його запровадження уже фактично сформоване на базі її третього рівня, а саме добровільної накопичувальної системи. Проте у процесі реформування вітчизняної пенсійної системи урядовцям потрібно враховувати як значні переваги обов'язкової накопичувальної системи (з-поміж яких: зменшення фінансового навантаження на солідарну систему; перебування акумульованих пенсійних накопичень у власності працівників і можливість їхнього успадкування спадкоємцями застрахованої особи; формування сприятливих передумов для розвитку

вітчизняного ринку капіталів; залучення до національної економіки значних внутрішніх довгострокових інвестиційних ресурсів), так і її потенційні ризики та загрози (корупційний ризик та ризик непрофесійного адміністрування й управління пенсійними активами, вірогідність знецінення пенсійних накопичень у результаті інфляції тощо).

6. Тож з метою активного залучення наших співвітчизників до системи недержавного пенсійного забезпечення слід передусім активізувати інформаційно-просвітницькі заходи щодо популяризації накопичувальної складової у системі пенсійного забезпечення українців, максимально підвищуючи рівень їх фінансової грамотності, насамперед серед представників молодого покоління. Важливо також поступово долати недовіру пересічних громадян до діяльності вітчизняних фінансових інституцій (передусім, недержавних пенсійних фондів, страхових компаній) і, що найважливіше – створювати передумови для підвищення доходів українців, що, у свою чергу, давало б можливість накопичувати внески на свою майбутню пенсію самостійно.

7. Проте головною умовою для реалізації пропонованих заходів є перемога України у цій повномасштабній війні та формування передумов для поступового відновлення і подальшого зростання ВВП країни як основного джерела доходів юридичних і фізичних осіб, що надалі слугуватиме фінансовою базою як для обов'язкової, так і добровільної складових вітчизняної системи пенсійного забезпечення громадян України.